

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра теорії та історії держави і права**

КАРПЯК Катерина Вікторівна

**Гарантії захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених
батьківського піклування : теоретико-правове дослідження/
Guarantees of rights and freedoms of orphans and children
deprived of parental care: theoretical and legal research**

Спеціальність 081 – Право

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студент групи ПРм–22
К.В. Карпьяк

_____
(підпис)

Науковий керівник
к.ю.н., доцент А.В. Баран
(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту
« ____ » _____ 2018 р.

Зав. кафедри теорії та історії
держави і права
доц. Кравчук М.В. _____
(підпис)

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Карпяк К.В. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: теоретико - правове дослідження. — Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо – кваліфікаційного рівня “магістр” за спеціальністю - Правознавство. — Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2010.

Розглянуто теоретико - правове осмислення дефініцій «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування» та суміжних із ними понять задля використання в сучасній юриспруденції України. Проаналізовано норми українського законодавства про права та гарантії дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в історичному контексті, виокремлено проблеми їх практичної реалізації, а також сформульовано пропозиції із вдосконалення законодавства соціального-правового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ознайомлено із зарубіжним досвідом гарантій соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавленого батьківського піклування, зокрема особливостями його організації та правового забезпечення. Здійснено критичний аналіз повноважень державно-правових інституцій у сфері реалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

ANNOTATION

Karpiak K.V. Guarantees of the rights and freedoms of orphans and children deprived of parental care: theoretical and legal research. - The manuscript.

Study on obtaining an educational qualification level "Master" in the specialty - Jurisprudence. – Ternopil National University of Economics, Ternopil, 2010. —

The theoretical and legal conception of definitions of "orphan children", "children deprived of parental care" and related concepts for use in the modern

jurisprudence of Ukraine are considered. The norms of the Ukrainian legislation on the rights and guarantees of orphans and children deprived of parental care in the historical context are analyzed, the problems of their practical implementation are outlined, as well as the proposals on the improvement of the legislation of social and legal support for orphans and children deprived of parental care.

Acquainted with foreign experience of guarantees of social protection of orphans and children deprived of parental care, in particular, the peculiarities of his organization and legal support. A critical analysis was made of the powers of state-legal institutions in the field of the implementation and protection of the rights of orphans and children deprived of parental care in Ukraine.

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 100 сторінок, список використаної літератури із 92 найменувань.

Метою магістерської роботи є аналіз та дослідження теоретико-правовий аспект гарантій прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Об'єктом дослідження є гарантії прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предметом дослідження є теоретико-правове дослідження гарантій прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Одержані висновки та їх новизна: обумовлена вибором теми, яка у правовій науці сучасної України не віднайшла системного висвітлення. Вперше у контексті необхідності гуманізації правової системи України здійснено комплексне дослідження стану і перспектив розвитку реалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Удосконалено розуміння змісту понять «діти-сироти», «діти без супроводу», «діти, позбавлені батьківського піклування» та «безпритульні діти». Набуло подальшого розвитку положення про необхідність теоретико-правового осмислення та запровадження в українську юриспруденцію нових форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; наукові розробки про цілі та напрямки реформування соціального законодавства що стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в сучасній Україні.

Ключові слова : “діти-сироти”, “діти позбавленні батьківського піклування”, “євросирітство”, “гарантії”, “права та свободи дітей” .

RESUME

Thesis contains 100 pages, list of sources with 92 titles.

The aim of the thesis is to analyze and study the theoretical and legal aspects of guarantees of the rights of orphans and children deprived of parental care in Ukraine.

Object of the current is the guarantees of the rights and freedoms of orphans and children deprived of parental care.

The subject of research is the theoretical and legal study of guarantees of the rights and freedoms of orphans and children deprived of parental care in Ukraine.

The resulting conclusions and innovation are due to the choice of the topic, which in the legal science of modern Ukraine did not find systematic coverage. For the first time in the context of the necessity of humanization of the legal system of Ukraine, a comprehensive study was made of the state and prospects of the implementation and protection of the rights of orphans and children deprived of parental care. Improved understanding of the meaning of the concepts of "orphans", "unaccompanied children", "children deprived of parental care" and "homeless children". There has been further development of the provision on the need for theoretical and legal thinking and introduction of new forms of placement of orphans and children deprived of parental care in Ukrainian jurisprudence; scientific developments on the goals and directions of reforming the social legislation regarding orphans and children deprived of parental care in modern Ukraine.

Key words: "orphans", "children deprived of parental care", "euro-syrianity", "guarantees", "rights and freedoms of children".

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Права та свободи дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: нормативно та теоретико правові аспекти.	
1.1. «Діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування»: понятійний апарат , класифікація та причини виникнення.....	10
1.2. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми законодавчої регламентації в Україні.....	18
1.3. Міжнародний захист прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.....	28
Висновки до розділу I.....	37
РОЗДІЛ 2. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.	
2.1. Охорона дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в історичному розвитку.....	39
2.2. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавленого батьківського піклування: особливості організації та правового забезпечення.....	47
Висновки до розділу II.....	60
РОЗДІЛ 3. Гарантії прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.	
3.1. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування: поняття,види та правова природа.....	62
3.2.Державні інституції із реалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.....	69
Висновки до розділу III.....	84
ВИСНОВКИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація в Україні, зокрема нагнітання економічної, соціальної та політичної напруженості, зростаюча матеріальна та соціальна поляризація суспільства загострила ряд соціальних проблем. Однією з них є організація життєдіяльності та розвитку дітей, які в силу об'єктивних чи суб'єктивних обставин, залишилися без батьківського піклування. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя; залучення до життя спільноти; відсутність дискримінації. В усіх країнах світу існує така категорія населення, яка потребує особливої уваги, - це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Наслідком складного соціально-економічного становища значної кількості населення, послаблення виховної функції сім'ї спричинило до загострення проблеми дитячої бездоглядності й безпритульності в Україні, тому найбільш соціально незахищеною верствою населення є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, що свідчить про необхідність та актуальність ґрунтовних досліджень даної категорії населення.

Сьогодні, згідно офіційної статистики, загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні складає 85 тис. осіб (без урахування дітей-сиріт, які перебувають на тимчасово окупованих територіях Криму, Донецької та Луганської областей). 72 тис. дітей означених категорій виховуються в сім'ях. Зазначимо, що в 2016 році в Україні було 103 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більше 30 тис. з них – в інтернатах. Поряд з цим, варто зауважити, що ця кількість дітей лише приблизно відображає реалії життя, оскільки безпритульні діти, діти-жебраки, діти, які перебувають у диспансерах, на жаль, не враховані в означених цифрах.

Стан дослідження. Аналіз юридичних досліджень вчених-теоретиків свідчить про зростаючий інтерес до питання гарантій прав та свобод дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема значну увагу приділяли вчені С. Козлова, А. Мудрик, О. Караман, С. Литвиненко, І. Печенко, О. Бурлака, А. Баран, Л. Волинець, С. Волкова, Л. Данилюк, О. Потопахіна, Т. Харук, В. Дейда, В. Закриницька, В. Євко, О. Карпенко, Л. Лахтюк, Т. Макійчук, Н. Рябцева, В. Саволайнен, Л. Слюсар, Г. Стасюк, Г. Толкачова, І. Ченбай, Н. Шелюг, О. Василенко, О. Булах, Т. Єрескова, Т. Харук, В. Брутман, Л. Качан, Н. Оніщенко, К. Добромислов, М. Захаров, Н. Максимова, О. Мачульська, В. Москалюк, А. Нечаєва, Д. Шконов, І. Пеша, П. Пилипенко, Н. Поліс, С. Прилипко, С. Синчук, І. Сирота, Б. Сташків, О. Стремоухов, Є. Тучкова та ін. Проте, незважаючи на значний інтерес науковців, питання гарантій прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування залишається недостатньо дослідженим як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини що виникають в результаті прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предметом дослідження є гарантій прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Мета наукового дослідження – проаналізувати та дослідити теоретико-правовий аспект гарантій прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Досягненню мети сприяє вирішення наступних **завдань**:

1) здійснити теоретико-правове осмислення дефініцій «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування» та суміжних із ними понять задля використання в сучасній юриспруденції України.

2) проаналізувати норми українського законодавства про права та гарантії дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в історичному контексті.

3) вивчити норми українського законодавства України про права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виокремити проблеми їх практичної реалізації, а також сформулювати пропозиції із вдосконалення

законодавства соціального-правового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4) ознайомитися із нормами міжнародного законодавства про права та свободи дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування.

5) ознайомитися із зарубіжним досвідом гарантій соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавленого батьківського піклування, зокрема особливостями його організації та правового забезпечення.

6) здійснити критичний аналіз повноважень державно-правових інституцій у сфері реалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, та ознайомитися з інститутом дитячого омбудсмена, який займає особливе місце у захисті.

Досягненню мети наукового дослідження сприяла низка філософських, загальнонаукових і спеціально-правових *методів*.

Філософські методи – діалектичний, феноменологічний, герменевтики, антропологічний – сприяли розкриттю гуманізації суспільства через ефективну реалізацію та захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З позиції ціннісного підходу досліджено науково-правові погляди, законодавство і правову практику, що безпосередньо стосується прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальнонаукові методи – сходження від загального до конкретного, системного аналізу, аналогії, порівняння, узагальнення, а також принципів історизму, об'єктивності та соціального підходу, які сприяли розкриттю особливостей становлення та розвитку прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Спеціально-правові методи – формально-догматичний, порівняльно-правовий, культурно-правовий та соціологічно-правовий

Теоретичну базу магістреської роботи становлять монографії, підручники, наукові статті, а *нормативну* - національне та міжнародне законодавство.

Наукова новизна одержаних результатів розкривається у положеннях, які виносяться на захист:

1. Для забезпечення подальшого ефективного законодавчого регулювання діяльності державних інституцій з метою запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності необхідно чітко визначити категорію дітей «соціальні сироти» як об'єкти державної політики щодо дітей в Україні. Власне, чітке конструювання об'єкту, не лише дасть змогу чіткіше розібратися у специфіці явища дитячої бездоглядності та безпритульності, але й створить платформу для розроблення конкретних заходів і визначення певних видів допомоги, необхідної представникам названих вище категорій.

2. Правова політика України в цілому та в галузі захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема має відповідати національним та міжнародним стандартам, закладеним у чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і які є частиною національного законодавства. Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Проблема сирітства в контексті історичних змін виявила, що шлях становлення й розвитку системи відносин між суспільством та дітьми розглянутої категорії був тривалим й доволі складним та неоднозначним. Він складається з ряду протиріч – від антигуманного ставлення до дитинства взагалі до особистісно-орієнтованої парадигми виховання дітей - сиріт, між змінами пріоритетів виховання дітей-сиріт у державних установах та активним пошуком альтернативних форм влаштування зазначеної категорії дітей.

4. У різних країнах проблема охорони прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та їхньої соціальної адаптації дещо відрізняються між собою, проте водночас простежуються і загальні принципи та тенденції, зокрема у більшості країнах створенні мережі спеціальних структур, покликаних допомагати родині, школі, дітям, підліткам, функціонують психологічні

служби, консультації, соціальні притулки для дітей, які потрапили у критичну ситуацію та інші тенденції.

5. В Україні існує розгалужена мережа державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші.

6. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування необхідно розглядати як передбачену Конституцією України та законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється ефективна реалізація дітьми своїх прав та свобод, їх охорона та захист у разі порушення. Їх головне призначення полягає в забезпеченні всіх у цілому і кожної дитини зокрема рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав та свобод, зокрема право на любов та піклування, право на ім'я та громадянство, право на охорону здоров'я, право на належне харчування, житло, одяг, право на освіту, на розвиток талантів, право знати своїх батьків, право не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню, право підтримувати контакти з обома батьками, право користуватися благами соціального забезпечення.

7. У контексті дослідження проблем, пов'язаних із конкретними шляхами вдосконалення забезпечення і захисту прав дитини в Україні, особливе місце займає інститут дитячого омбудсмена (або інститут уповноваженого з прав дитини). Цей інститут притаманний для держав з високим рівнем розвитку ювенальної юстиції, для багатьох держав є порівняно новим, а його поступове запровадження в законодавство пов'язане насамперед із європейським правовим досвідом. В Указі Президента України № 811/2011 від 11 серпня 2011 року «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» зазначено, що здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини забезпечується Уповноваженим

Президента України з прав дитини, основними завданнями якого відповідно до Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, що затверджене цим Указом, є: постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення у встановленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини; внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини; здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини. Завдяки цьому Указу, яким запроваджено інститут дитячого омбудсмена, Українська держава з урахуванням європейського досвіду зробила значний крок уперед у сфері забезпечення, охорони та захисту прав і законних інтересів дітей, на якісно новому нормативному рівні зосереджує увагу держави й громадянського суспільства на проблемах у цій сфері.

Практичне значення одержаних результатів в тому, що сформульовані в магістерській роботі висновки й рекомендації із вдосконалення вітчизняного законодавства та практики в сфері прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування важливо використовувати в подальшому розвитку науки загальної теорії держави та права, конституційного права, цивільного права, а також права соціального забезпечення України; при подальшому вдосконаленні законодавства соціального забезпечення; у підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників та у викладанні курсів «Теорія держави та права», «Конституційне право», «Цивільне право України», «Право соціального забезпечення».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані автором під час участі у I Міжнародній студентській науковій конференції “Правова система України у умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді” (Тернопіль, 3 - 4 квітня 2017 р.) (Карп'як К.В. Особливості соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьків-

сього піклування // Збірник тез доповідей. – Тернопіль: Вектор, 2017. – С. 65-69.

Структура роботи - логіка дослідження зумовила структуру магістерської роботи: вступ, три розділи (7 параграфів), висновки, список використаних джерел (92 найменувань). Загальний обсяг – 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Права та свободи дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: нормативно та теоретико правові аспекти.

1.1. «Діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування»: понятійний апарат та класифікація.

На сучасному етапі розвитку суспільства права дитини в Україні на даний час реалізуються в умовах економічних та соціальних суперечностей, нестабільності, що негативно позначається на розв'язання проблем захисту дітей. Наприкінці ХХ ст. становище дітей значно погіршилося, з'явилася тенденція до збільшення кількості соціальних сиріт. Хоча причини, з яких діти позбавляються батьківського піклування та виховання, досить різні, проте наслідок один – дитина позбавляється конституційного права на сімейне виховання та батьківське піклування. Для ефективної реалізації норм українського законодавства щодо прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування потребують уточнення основні термінологічні поняття та важливе значення має їх однакове трактування.

Так, у Законі України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” надається визначення таких категорій, як:

– “дитина-сирота” – дитина, в якій померли чи загинули батьки. В науковій літературі в такому ж значенні використовують також терміни «біологічна сирота», «фізична сирота», «пряма сирота».

– “діти, позбавлені батьківського піклування” – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від

сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [18]. Для даної категорії дітей у науковій літературі використовують також поняття “соціальне сирітство”.

Перше системне дослідження соціального сирітства в Україні було здійснене в 1998 р. у рамках проекту ЮНІСЕФ «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні». Авторський колектив у складі Л. Волинець, Н. Комарової, О. Антонової -Турченко, І. Іванової, І. Пеші у книзі «Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» дає таке визначення поняття «соціальні сироти»: «це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишилися сиротами при живих батьках». До цієї ж групи вони зараховують безпритульних та бездоглядних дітей, тобто дітей вулиці. Інші українські науковці в тлумаченні терміна, безумовно, спираються на це визначення, доповнюючи або звужуючи наведений перелік причин.

Сутність “соціального сирітство” трактується як особливий стан дитинства, зумовлений його місцем в умовах певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що розглядає всіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків [43, с.9].

До соціальних сиріт відносять такі групи неповнолітніх:

- безпритульні діти, діти які не мають постійного місця проживання у зв'язку із втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї;
- діти яких вигнали з дому батьки;
- бездоглядні діти – діти які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності

опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

- діти-втікачі із виховних установ – діти які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

- діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленням у психічному та особистісному розвитку;

- діти які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці – діти позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів;

- діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом «дромоманія» – схильність до бродяжництва та подорожування;

- діти трудових мігрантів;

- діти, батьки яких розлучені [75, с.35-36].

Окремим різновидом соціального сирітства є раннє соціальне сирітство. В Україні на державному рівні термін “ раннє соціальне сирітство ” вперше зустрічається у Державній доповіді про становище дітей , проте визначення цього терміну відсутнє як на законодавчому так і на науковому рівні, що ускладнює розробку механізмів запобігання ранньому соціальному сирітству. Пропонується лише таке визначення: раннє соціальне сирітство – це соціальне явище, яке визначається наявністю в суспільстві дітей, віком від 0 до 3 років, які позбавлені батьківського піклування із соціальних причин.

Розглядаючи соціальне сирітство, доцільно звернути увагу на проблему виховання дітей трудових мігрантів. Якщо 15-20 років тому українці найчастіше виїжджали на заробітки в сусідні країни, зокрема Росія, Білорусь, то зараз, це Італія, Іспанія, Швеція, Німеччина і низка інших країн. Головна проблема полягає в тому, що, діти, які залишаються вдома, відчують себе самотніми та покинутими, незважаючи на те, що мають, порівняно з іншими дітьми, високий рівень життя. Ці діти не мають статусу соціальних сиріт, проте

не виховуються у повноцінній сім'ї. У науковій літературі (Т. Єрескова, М.Демченко) для позначення цього явище використовують термін “євро-сирітство” [52, с. 396]. Однак, враховуючи, що батьки-мігранти виїжджають на заробітки в різні країни, доцільно ввести в науковий обіг термін “ міграційне сирітство”, під яким розуміється соціальне явище, яке зумовлене наявністю в суспільстві дітей, чиї батьки з різних причин перебувають за кордоном понад три місяці, а дітьми опікуються родичі або знайомі. Власне, необхідно на державному рівні ґрунтовно вивчити це питання та розробити відповідний механізм з призначення тимчасової опіки (піклування) цим дітям, а також, враховуючи специфіку цього явища, надавати їм офіційний статус “дітей трудових мігрантів” без надання пільг, які надаються дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування. Призначені тимчасові опікуни (піклувальники) будуть нести відповідальність за дітей, які в них виховуються. Тому на законодавчому рівні необхідно визначити цю категорію дітей наступним чином: діти трудових мігрантів - це діти, чиї батьки перебувають за кордоном понад три місяці, а діти виховуються у родичів чи знайомих. Визначення статусу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, наявність необхідних документів, що визначають і підтверджують його, на думку Л. Балим, є запорукою вчасного та повного надання цим дітям необхідного соціально-правового захисту, адже на них поширюються однакові гарантії соціального захисту та пільги [52, с.400].

Таким чином, до основних видів сирітства відносять:

- 1)біологічне сирітство – діти-сироти;
- 2)соціальне сирітство – діти, позбавленні батьківського піклування;
- 3)міграційне сирітство – статус не встановлено, пропонується діти-трудоових мігрантів .

У науковій літературі поняття “сирота” визначають таким чином: “сирота” – це “дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з

власних інтересів залишатися в власному сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави.

Біологічні сироти – це діти – сироти, чиї батьки померли або загинули, яким гарантовано особливий соціально-правовий захисту з боку держави та їх статут підтверджений документально, на юридичному рівні. Біологічним сиротам офіційно надається статус дітей-сиріт.

На сьогодні в Україні не існує однозначного визначення поняття “соціальної сироти”. У науковій та спеціальній літературі, у періодичних виданнях, у спеціальних дослідженнях для позначення категорій дітей “соціальні сироти” вживають різні терміни, зокрема “бездоглядні діти”, “безпритульні діти”, “бездомні діти”, “діти вулиці”, “діти, позбавленні батьківського піклування”, “діти групи ризику”, тощо. Однак, ці поняття необхідно чітко розмежовувати.

Найбільш уживаним є такі визначення цього поняття: “соціальні сироти”: 1) це “особлива група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках; 2) “діти, які мають біологічних батьків, але вони з різних причин не займаються їх вихованням і не піклуються про них” .

І. Козубовська, І. Мигович визначають термін «соціальні сироти» таким чином: «це особлива група дітей, які залишилися без батьків через соціально-економічні причини, тобто сироти при живих батьках».

Визначення Л. Артюшкіної, А. Поляничко розширене: «соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які формально мають батьків, але в силу соціальних, економічних, морально-психологічних та фізичних причин фактично позбавлені батьківського піклування.

В. Оржеховська та В. Виноградова-Бондаренко в основу визначення вкладають ситуацію відмови батьків від виконання своїх обов’язків щодо дитини: «це діти, чиї батьки відмовились від виконання батьківських обов’язків». М. Галагузова узагальнює два попередньо визначені підходи: «соціальна сирота – дитина, яка має біологічних батьків, але вони з різних причин не займаються вихованням дитини й не піклуються про неї».

Як синоніми поняття «соціальні сироти», зокрема для визначення категорій дітей, яких залишили в пологових будинках, лікарнях, спеціалізованих закладах, у світовій доктрині цивільного права та міжнародно-правових актах використовують й інші поняття: «діти, яких залишили», «діти, від яких відмовилися батьки». Так, у документі-маніфесті SOS-Kinderdorf International «Право дитини на сім'ю» вживають термін «діти, що залишились без піклування батьків», що означає «діти, якими опікуються їхні батьки та які не проживають разом з ними, незалежно від причин і обставин такого стану». [83, с.5-7].

Термін “статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування” вперше в Україні на законодавчому рівні було уведено в 2005 р. у Законі України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” і визначено його таким чином: “статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування” - це “визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання, передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування”.

Виділяючи та аналізуючи причини виникнення соціального сирітства потрібно виходити з двох критеріїв його появи. До першої слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть появитися в середовищі сім'ї, внаслідок впливу зовнішніх факторів [45, с.90].

Аналізуючи зовнішні причини виникнення соціального сирітства слід зазначити, що вони закладаються насамперед в державі і обумовлені соціально-економічними умовами. Для них є характерними такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, інфляцію, безробіття, злочинні акти тощо. Більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя,

майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах. Негативно впливають на стабільність навіть благо-олучних сімей несприятливі соціально-економічні умови: втрата роботи, погіршення матеріально-побутових умов, зuboжіння, тощо викликають у людей почуття незахищеності, страху перед майбутнім. Все це призводить до наростання напруги в сім'ї, негативно позначається на вихованні дітей [47, с.36].

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів в середині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо [47, с.38].

У даний період будь-яка дитина може потрапити у певну групу ризику і опинитися в статусі соціальної сироти. Недосконалість сьогоденного буття призводить до нових, не передбачених чинним законодавством причин поширення соціального сирітства. Так, наприклад, останнім часом дедалі частіше трапляються випадки, коли батьки приводять своїх дітей до притулків для дітей, медичних закладів і залишають їх там, відмовляючись при цьому виконувати стосовно них свої батьківські обов'язки.

Крім того, через складність соціального життя зростає кількість дітей, соціальний статус яких невизначений, оскільки є невизначеним щодо них факт наявності чи відсутності батьківського піклування. Наприклад, такими є бездоглядні діти, які тривалий час перебувають поза батьківським піклуванням,

і перебувають сам на сам з проблемами виживання. До цієї ж групи дітей можна віднести і тих, які тривалий час виховуються в інтернатних закладах і батьки яких, хоч і не позбавлені батьківських прав, але не цікавляться їхнім життям.

Окрему групу дітей-сиріт становлять діти, від яких батьки відмовились ще у пологових будинках або яких, народивши, покинули чи «підкинули» кому-небудь, чи залишили будь-де. У цілому такі факти можна пояснити соціально-фізіологічною незрілістю матері, яка народжує дитину, легковажного ставлення дівчат-підлітків до вагітності та її наслідків, намагання приховати від близьких факт народження дитини, поганим матеріальним станом сім'ї породіллі. Майже 100 новонароджених стають сиротами уже в перші години свого життя, тому що від них відмовляються матері у пологових будинках

1.2. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми законодавчої регламентації в Україні.

Ще в 60-ті роки В.Сухомлинським здійснено певний прорив у ставленні до дитини. Він проголосив дитину найвищою цінністю, підкреслив її унікальність і неповторність, запровадив у виховний процес сім'ї та школи такі поняття, як честь, совість, гідність, відповідальність, свобода і т.д.

Останнім часом на державному та міжнародному рівнях відбувається підвищення статусу дітей-сиріт в суспільстві, про що свідчить поява спеціальних міжнародних документів про охорону дитинства, підвищення уваги до сирітства, його причин та наслідків. Актуальність проблеми питання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в країні визначається концептуальними завданнями необхідності реалізації:

- Законів України («Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»);
- постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю»;
- Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»;
- Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати»,
- інших нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у цій сфері.

Базовим у сфері соціального захисту дітей є Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, що прийнятий Верховною Радою України у 2005 р. Цей Закон визначив правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, засади державної політики та перелік заходів щодо соціального захисту посиротілих дітей, закріпив повноваження органів опіки та піклування. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” надав органам опіки та піклування право на вичерпні заходи для влаштування таких дітей у сім’ї громадян України. Визначив, що до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитина може бути влаштована лише в тому разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім’ю (ст. 6) [18]. Усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами провадиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі дитини в сім’ї громадян України. Зазначений нормативно-правовий акт значно розширив понятійно-категоріальний апарат системи соціального захисту посиротілих дітей. Наприклад, уперше було введено у законодавче поле термін “статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування” як “визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування”. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” дає юридичне визначення понять: “прийомні діти”, “прийомні батьки”, “батьки-вихователі”, “соціальний супровід”, “форми влаштування дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, “державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” тощо [18].

Особливої уваги заслуговує ст. 4 Закону, у якій відзначається, що основним інструментом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є застосування 10 державних соціальних стандартів на рівні не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку [18].

Ідеться про мінімальне матеріальне забезпечення (харчування, одяг, взуття); житлове забезпечення; мінімальні стандарти щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; разової державної фінансової допомоги після досягнення повноліття; щомісячного утримання дітей; медичного обслуговування; забезпечення іграшками, спортивним інвентарем та літературою; мінімальний стандарт забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; стандарт грошового забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [18].

До недоліків зазначеного закону можна віднести відсутність юридичного визначення поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, його форм і видів. На важливість та необхідність уточнення цього питання звертають увагу і вчені-правники. Зокрема, О.М. Потопахіна зазначає, що у нормативно-правовому акті застосовуються різні терміни: “соціальний захист”, “матеріальна, соціальна та правова допомога”, “матеріально-технічне забезпечення”, “заходи соціального захисту” та інші, проте відсутність визначення поняття “соціальний захист дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування”, його форм і видів робить закон заплутаним та складним у правозастосуванні [69, с.43]. У цілому ж Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” містить 40 статей, що суттєво вдосконалили законодавство про соціальний захист дітей [18].

Аналізуючи нормативно-правову базу, необхідно спинитися і на Сімейному кодексі України (далі – СКУ). Серед основних його положень – захист кожної дитини, забезпечення її сімейним вихованням, надання можливостей для духовного і фізичного розвитку. СКУ дає правові визначення понять

“дитина”, “сім’я”, прав та обов’язків у сім’ї, установлює форми і процедури соціального захисту прав дитини, у тому числі усиновлення, установлення опіки та піклування. СКУ визначає обов’язки батьків щодо виховання та розвитку дитини та регулює питання неналежного виконання батьківських обов’язків, зокрема питання позбавлення матері, батька батьківських прав. У СКУ передбачені умови вилучення дитини із сім’ї. Зокрема, відповідно до ст. 170 суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків і без позбавлення їх батьківських прав, якщо залишення дитини у батьків є небезпечним для її життя, здоров’я і морального виховання [15]. До проблемних питань, які не знайшли відображення у СКУ, можна віднести нерегульованість питань щодо сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Окремі важливі напрями, пов’язані із захистом прав дітей, регулюються Кримінальним кодексом України, Житловим кодексом України [14; 17]. У вересні 2005 р. набрали чинності новий Цивільний процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства, які унормовують захист прав дітей у суперечках приватних осіб між собою та з державними органами, їх посадовими особами та іншими особами, які виконують функції держави.

Однією із найбільших проблем сьогодення є забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування житлом. І саме держава, як головний гарант забезпечення прав, повинна проявляти турботу про надання таким дітям житла. Для цього, перш за все досконалим повинно бути законодавство у цій сфері, адже вчиняючи ті чи інші дії та приймаючи відповідні рішення, органи державної влади та місцевого самоврядування мають дотримуватися вимог, встановлених актами законодавства.

Аналіз положень законодавчих актів дає можливість стверджувати, що вони вимагають здійснення контролю за збереженням житлових та майнових прав дітей на етапі вчинення правочинів з нерухомим майном, право власності на яке або право користування яким мають діти шляхом надання органами опіки та піклування згоди на вчинення зазначених правочинів [16]. У разі передачі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку

(піклування), улаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, будинки дитини чи школи-інтернати житлове приміщення, у якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу їхнього перебування незалежно від того, чи проживають у житловому приміщенні з якого вибули діти, інші члени сім'ї [19]. Як захід соціального захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, орган опіки та піклування приймає рішення про збереження житла за дітьми та призначає опікуна над житлом дитини до досягнення її повноліття. Однак на практиці спостерігаються непоодинокі випадки відсутності бажаючих взяти на себе обов'язки опікуна над дитячим майном. Тому потребує розробки механізм здійснення нагляду за житлом посиротілих дітей, коли опіка над ним не встановлена.

Гарантії охорони майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зафіксовані також у "Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини", який передбачає відповідальність місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування за збереження житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і повернення його дітям після завершення їх перебування у відповідному закладі у належному стані [32].

Проте на сьогодні механізм збереження житла, особливо того, яке знаходиться у сільській місцевості, належним чином не розроблений. Не передбачено і законодавчого механізму фінансування заходів для відновлення (ремонт) житла. У разі, коли у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування взагалі відсутнє житло, держава гарантує їй право на позачергове отримання житлового приміщення, яке має надаватися державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування за місцем походження дитини [32]. Однак, як правило, вільний житловий фонд відсутній, наявність соціальних гуртожитків ще не відповідає потребі, тому діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, житлом не забезпечуються і поповнюють ряди безпритульних. Вважаємо, що існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення посиротілих дітей. Зокрема, потребують

удосконалення механізми збереження житлової площі за посиротілими дітьми, отримання соціального житла тощо.

На сьогодні, при вирішенні питання щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавство йде двома шляхами: це збереження за вказаною категорією осіб вже належного їм на праві власності чи на праві користування житла, та надання нового жилого приміщення. Обов'язок збереження права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа на житло, у якому вони проживали з батьками, рідними тощо до влаштування у відповідні заклади, прийомну сім'ю чи встановлення над ними опіки чи піклування, закріплений Законом про забезпечення. Також нині діючим Житловим кодексом Української РСР передбачено, що особам, які повернулися з державного дитячого закладу, від родичів, опікуна чи піклувальника, при неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення, жиле приміщення надається поза чергою [17].

Потрібно відмітити, що жилі приміщення вказаним особам надаються виконавчим комітетом ради за останнім місцем постійного проживання.

Визначення останнього постійного місця проживання дитини є достатньо дискусійним питанням. Одні фахівці вважають, що таким місцем є місце походження дітей, інші – місце їх перебування.

Проте, у даному випадку слід виходити із того, що по своїй правовій природі всі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, окрім усиновлення, а саме встановлення опіки, піклування, передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, носять тимчасовий характер. У зв'язку з цим, і відповідні місця проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є тимчасовими.

Отже, при вирішенні питання щодо місця постановки відповідної категорії дітей на квартирний облік, слід перш за все виходити із місця походження таких дітей.

Разом з тим, одним із критеріїв у забезпеченні вказаної категорії дітей житлом має бути факт завершення їх перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми [49, с.41].

Дискутивним та неврегульованим вітчизняним законодавством залишається також питання щодо утримання житла, право на яке набули діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа, до моменту їх повноліття, а також щодо погашення заборгованості за квартирну плату та комунальні послуги, що існувала на момент переходу такого житла у власність дитини. Зазначимо, що наявність вказаної заборгованості є досить розповсюдженим явищем, адже переважна більшість дітей-сиріт, як зазначалося раніше, з неблагополучних родин [49, с. 42].

Що ж стосується одного з фундаментальних прав дитини – права на охорону здоров'я, то значним недоліком сучасного законодавства України є відсутність конкретної юридичної відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків щодо здійснення заходів у цій сфері. Це стосується, насамперед, надання безоплатної медичної допомоги, здійснення заходів із профілактики захворювань, проведення лікувально-оздоровчих заходів із реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

Ще одним правом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке повинна гарантувати держава є право на працевлаштування після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються відносно мінімального стандарту по забезпеченню першого гарантованого місця, що не може бути змінено по бажанню роботодавця впродовж трьох років з моменту початку такої праці, а у разі неможливості надання такого робочого місця -

встановлення грошової компенсації на цей період, яка виплачується особі з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів [37, с.7]. Доцільно було б усунути передбачену у законодавстві можливість подвійних джерел фінансування, оскільки через недостатність коштів у бюджетах різних рівнів на практиці виникають суперечки щодо того, хто повинен виплачувати грошову компенсацію.

Додаткові гарантії для окремих категорій громадян зазначаються й у ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення», зокрема, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості встановлюють квоту робочих місць для підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та організаційних форм з чисельністю працівників понад 20 осіб для бронювання ними до 5 відсотків загальної кількості робочих місць. На такі робочі місця, відповідно до вищезазначеного закону, можуть претендувати діти (сироти), які залишилися без піклування батьків. Зазначене формулювання є нечітким щодо визначення категорій дітей, оскільки, як зазначалося в національному законодавстві існує чітке розмежування їхнього статусу [21].

Разом з тим в Україні не поодинокі випадки порушень трудових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: укладання усних договорів, не дотримання режиму праці, поденна оплата, яка дуже часто є мізерною, використання праці неповнолітніх на важких та шкідливих роботах тощо. Щоб зменшити негативні прояви, які складаються у трудових відносинах між роботодавцем та дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, доцільно розробити типову форму письмового трудового договору, який повинен укладатися мінімум у трьох екземплярах і залишатися: один – у роботодавця, другий екземпляр – у працівника, третій – передаватися органу опіки та піклування. Через певний проміжок часу працівники органів опіки та піклування повинні перевіряти стан дотримання роботодавцем умов трудового

договору і реагувати не неправомірні дії, допомагаючи дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, захищати їхні права[60, с.335-336].

На сьогоднішній день залишається не вирішеним питання щодо розміру стипендії для дітей-сиріт. Згідно ст. 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» особам із числа дітей-сиріт, які навчаються, виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує загальний розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, нарахованої за період виробничого навчання та виробничої практики [18]. Оскільки вказаним Законом не передбачено залежність розміру стипендії від рівня успішності, то у студентів-сиріт відсутній стимул до отримання високих балів. На сьогоднішній день непоодинокі випадки, коли студент-сирота, який знаходиться на повному державному забезпеченні безвідповідально ставиться до навчання. Тому варто встановити диференціацію розміру стипендій в залежності від рівня успішності студента: стипендію у загальному розмірі у відповідному навчальному закладі варто встановити для дітей-сиріт із низьким рівнем навчання, стипендію на 25 % вищу від загального розміру – для студентів із середнім рівнем успішності і стипендію на 50 % вищу від загального розміру - для сиріт-відмінників.

У зв'язку з подіями на сході України потребує законодавчого врегулювання гуманітарне право та захист дітей під час збройного конфлікту, особливо гостро це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ратифікувавши Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах (23.06.2004) до Конвенції про права дитини [12], Україна підтвердила готовність захищати права дітей у збройних конфліктах і запобігати їх участі у них. У 2014 р. Україна вперше зіткнулася з реальною проблемою захисту прав дітей у збройному конфлікті на сході країни і виявилася до неї неготовою. Через збройний конфлікт на Сході України та анексію Автономної Республіки Крим виникла критична ситуація із

забезпеченням прав людини, у тому числі й дітей. Ще до початку цих подій на обліку соціальних служб перебувало понад 386 тисяч сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, в яких виховується більше 609 тисяч дітей. Їх кількість поповнилася більш ніж 1 млн. вимушених переселенців, кожний 6 з яких є дитиною. Незважаючи на існування значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту» [84, с. 97]. З 2014 р. прийнято ряд законів України, норми яких містять лише загальні, недеталізовані положення щодо соціально-правового захисту дітей під час збройного конфлікту.

Відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян» від 29 жовтня 2014 року звернено увагу на необхідність вирішення питання щодо навчання дітей учасників бойових дій і дітей, батьки яких загинули під час участі в антитерористичній операції [26].

1.3. Міжнародний захист прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний захист є основним завданням соціальної політики держави, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя. Охорона дитинства в Україні є стратегічним загально-національним пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя; залучення до життя спільноти; відсутність дискримінації [8].

Приєднання України до міжнародних норм права у сфері соціального захисту переорієнтовує державну політику щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів [42, с.11]. Сьогодні в Україні змінено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, яке спрямоване на деінституалізацію неповнолітніх, створено правовий та фінансовий механізми розвитку альтернативних форм сімейного утримання тощо. Про інтеграцію України в міжнародне правове поле щодо соціального захисту дітей, зокрема й тих, які залишилися без піклування батьків, свідчить набрання чинності низки інших міжнародних документів.

При аналізі законодавства про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно передусім звернутися до міжнародних актів, ратифікованих Україною, які є частиною національного законодавства. Питання міжнародного захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджуються у сучасній вітчизняній

та зарубіжній літературі. Окремі питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджують у своїх працях такі вчені і фахівці, як В. В. Андреев, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, Л. С. Волинець, К. В. Добромислов, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, О. В. Стремоухов, Є. Г. Тучкова та ін. [68, с. 4]. Втім до цього часу у вітчизняній науці права соціального забезпечення відсутні спеціальні дослідження теоретичних та прикладних питань міжнародно-правового регулювання захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Одним з головних міжнародних актів про захист прав дитини є Загальна декларація прав людини 1948 р. Проголосивши, що право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на громадянство, на рівність перед законом та деякі інші основоположні права і свободи мають універсальний характер та володіння ними не повинно залежати від віку людини. Загальна декларація прав людини заклала основи міжнародного захисту прав дітей. У ст. 25 і ст. 26 Загальної декларації прав людини передбачено, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги. Декларацією передбачено право кожної людини на соціальне забезпечення, а також на рівень життя, що включає харчування, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, яке необхідне для підтримки здоров'я і благополуччя її самої та її сім'ї (ст. ст. 22, 25) [7]. Окремі норми Декларації спрямовані на однаковий соціальний захист і рівність дітей, народжених у шлюбі чи поза ним.

Основним міжнародним актом у сфері захисту прав дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є Конвенція ООН про права дитини, прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р., яка набула чинності для України з 27 вересня 1991 р. [8]. Цей міжнародний документ містить всеосяжний комплекс міжнародних правових стандартів щодо захисту і забезпечення належних умов для виховання дітей. Конвенція проголосила пріоритет інтересів дітей перед потребами держави, суспільства, релігії, родини. Ґрунтуючись на першорядності загальнолюдських

цінностей і гармонійного розвитку особистості, вона визнає пріоритет інтересів дитини у суспільстві, наголошує на недискримінації дитини, за будь-якими ознаками чи мотивами, і що головне, на необхідність особливої турботи держави та суспільства про соціально – депривілейованих дітей: сиріт, біженців, інвалідів, правопорушників.

Згідно із ст. 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється інтересам дитини. Держави-члени зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-члени забезпечують, щоб установи, служби та органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору чисельності та придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду [8].

Статтею 20 Конвенції передбачено право на особливий захист і допомогу, що надається державою, дитині, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні. Держави – сторони відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну та культурну належність і рідну мову.

Відповідно до ст. 26 Конвенції про права дитини держави-сторони визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального

забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з національним законодавством. Держави-учасниці серед інших заходів вживають заходів соціального захисту від усіх форм фізичного та психічного насильства, зловживання, відсутності турботи, які включають процедури для розробки соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині та особам, які за неї турбуються.

Кожна держава, яка підписала цю Конвенцію, зобов'язана підготувати національний звіт щодо становища дітей у своїх країнах, використовуючи однакові індикатори. Крім того, відповідні дані надають недержавні організації національного та регіонального рівнів для того, щоб можна було б об'єктивно оцінити забезпечення прав дитини в конкретній країні. Був створений спеціальний контрольний орган — Комітет ООН з прав дитини. Передбачено відповідальність держави за виконання принципів і положень Конвенції [8].

Конвенція ООН про права дитини заклала у міжнародне право ті норми захисту прав дитини, до дотримання яких повинні прагнути усі держави. На підставі норм і принципів Конвенції були сформульовані міжнародні, регіональні та національні акти про права дітей. Конвенція має значення для усіх країн світу, оскільки містить стандарти, які є обов'язковими для усіх держав і є універсальними для забезпечення економічних, політичних, соціальних, культурних прав дітей. Вона є найбільш універсальним міжнародним договором, в якому закріплені мінімальні стандарти прав дитини та обов'язки держав поважати і гарантувати ці права. Її ратифікували практично всі країни світу, за винятком США і Сомалі.

Особливе значення у механізмі міжнародного захисту дитини має Декларація прав дитини 1959 р., якою також передбачено можливість дитини користуватися благами соціального захисту. Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. [1], була прийнята з метою забезпечити дітям щасливе дитинство і користування для їх власного блага і блага суспільства правами і свободами і закликає батьків,

чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визначили і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до принципів [1]. Ці принципи зазначені у Декларації, їх всього 10. Вони є першою спробою виділити особливу роль глобальної проблеми прав дитини і притягнути до неї увагу світової спільноти. Основною тезою Декларації є те, що людство повинно віддавати дитині усе найкраще, що воно має. Підкреслюється, що дитина через її фізичну, розумову незрілість потребує особливої охорони і захисту, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Декларації прав дитини проголошуються соціальні та правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях [1]. Обидва документи — Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини — є складовою частиною Міжнародного білля про права людини.

Резолюцією 41/95 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. була прийнята Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях [2], в якій проголошено такі принципи: Кожна держава повинна приділяти першочергову увагу благополуччю родини й дитини. Благополуччя дитини залежить від благополуччя родини. Турбота про дитину лежить, насамперед, на його власних батьках. Якщо батьки не проявляють турботи про свою дитину або вона є неналежною, то варто розглянути питання про турботу про неї з боку родичів батьків дитини, про передачу дитини на виховання в іншу родину або про всиновлення, якщо буде потреба, про поміщення дитини в спеціальну установу. При розгляді всіх питань, що стосуються передачі дитини для турботи не її власними батьками, головним міркуванням повинне бути найкраще забезпечення інтересів дитини і особливо її потреба в любові й право на забезпеченість і постійну турботу. Особи, відповідальні за процедури передачі дітей на виховання або всиновлення, повинні мати професійну або іншу

відповідну підготовку. Уряди повинні визначати ефективність національних служб, що займаються турботою про дітей, і розглядати відповідні міри. Дитина завжди повинна мати ім'я, громадянство й законного представника. Дитину не можна позбавляти імені, громадянства або законного представника в результаті передачі його на виховання, усиновлення або встановлення будь-якого іншого альтернативного режиму, якщо при цьому вона не одержує нового імені, громадянства або законного представника. Особи, відповідальні за турботу про дитину, повинні визнавати бажання переданої їм на виховання або всиновлення дитини знати про своє походження, якщо тільки це не суперечить найкращому забезпеченню інтересів дитини. Виховання дитини в іншій родині, хоча і є тимчасовим за своїм характером, може тривати, якщо буде потреба, до досягнення дитиною повноліття, але при цьому не повинна виключатись можливість повернення дитини до її власних батьків або її всиновлення до настання повноліття. У вирішенні всіх питань про передачу дитини на виховання в іншу родину належну участь повинні брати майбутні прийомні батьки і, якщо це можливо, сама дитина і її власні батьки. Компетентні органи або установи повинні відповідати за контроль за забезпеченням благополуччя дитини [2]. Основна мета всиновлення полягає в забезпеченні постійної родини для дитини, турботу про яку не можуть проявляти її батьки. При розгляді можливого вибору для всиновлення особи, відповідальні за всиновлення дитини, повинні вибрати найбільш сприятливі для дитини умови. Батькам дитини, майбутнім прийомним батькам і, залежно від обставин, самій дитині варто надавати досить часу й забезпечувати належні консультації для якнайшвидшого вирішення питання про подальшу долю дитини. Установи або служби опіки й піклування повинні переконатися у взаєминах між дитиною, яку всиновлюють, і майбутніми прийомними батьками до її всиновлення. Законодавство повинне забезпечити, щоб дитина була визнана як законний член прийомної родини й користувалася всіма правами, що впливають звідси. Якщо немає можливості передати дитину іншій родині на виховання або для всиновлення, або забезпечити для неї належну турботу в країні походження, як

альтернативне вирішення питання забезпечення дитини родиною може розглядатися всиновлення її за кордоном. Усиновлення за кордоном повинне, як правило, провадитися через компетентні органи або установи із застосуванням гарантій і норм, аналогічних тим, які діють при всиновленні в країні походження. У жодному разі всиновлення не повинне приводити до одержання сторонами, що беруть участь в усиновленні, невинуватих фінансових вигід. При всиновленні за кордоном через особи, що виступають як представники майбутніх прийомних батьків, особлива увага повинна приділятися питанню захисту правових і соціальних інтересів дитини. Питання про всиновлення за кордоном може розглядатися лише після того, як буде встановлено, що не має юридичних перешкод для всиновлення дитини і, при поданні відповідних документів, необхідних для завершення процедури всиновлення, наприклад згода компетентних органів. Необхідно також установити, що дитина зможе переїхати в країну майбутніх прийомних батьків і зможе одержати їхнє громадянство. При всиновленні за кордоном, у кожній із країн, що беруть участь у ньому, повинна, як правило, бути забезпечена юридична чинність цього всиновлення. У тих випадках, коли громадянство дитини інше, ніж громадянство майбутніх прийомних батьків, необхідно повною мірою враховувати як законодавство держави, громадянином якого є дитина, так і законодавство держави, громадянами якого є майбутні прийомні батьки [2]. У цьому зв'язку треба належним чином враховувати культурне й релігійне виховання й інтереси дитини. Соціальні та правові принципи Декларації, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях, стали основою при розробці актів національного законодавства.

Статтею 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. передбачено, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного або соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої з боку її сім'ї, суспільства і

держави [11]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. визнає право кожної особи на соціальне забезпечення, включаючи і соціальне страхування, а також право на найвищий рівень фізичного і психічного здоров'я. Особливі заходи охорони і допомоги повинні вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації (ст. ст. 9, 10, 12) [11]. Відповідно до ст. 6 Конвенції МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. [9] кожна держава-член розробляє та здійснює програми дій з ліквідації, у пріоритетному порядку, найгірших форм дитячої праці. Згідно із ч. 2 ст. 7 Конвенції кожна держава-член, враховуючи важливість освіти у справі ліквідації дитячої праці, вживає в установлені строки заходів, спрямованих, зокрема, на виявлення дітей, які перебувають в особливо важкому стані, та допомогу таким дітям. Рекомендація № 190 доповнює положення Конвенції № 182 і передбачає, що програми дій, про які йдеться у ст.6 Конвенції, повинні бути спрямовані серед іншого на звернення особливої уваги на: молодших дітей; дівчаток; проблему з випадками прихованої праці, де дівчатка становлять групу особливого ризику; інші групи дітей з спеціальною вразливістю чи потребами (п. 2).

Соціальний захист дітей та підлітків передбачений актами Ради Європи та Європейського Союзу. Стаття 17 Європейської соціальної хартії [3] закріплює право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист: “З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків зростати в умовах, які сприяють всебічному розвитку їхньої особистості та їхніх фізичних і розумових здібностей, Сторони зобов'язуються самостійно або в співпраці з громадськими і приватними організаціями вживати всіх відповідних і необхідних заходів для:

1. Забезпечення дітям і підліткам з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема, шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, необхідних для досягнення цієї мети;

2. Захисту дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації;
3. Надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей.
4. Забезпечення дітям і підліткам безкоштовної початкової і середньої освіти, а також заохочення до регулярного відвідання школи.

ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ:

Підсумовуючи вище наведене, слід зазначити, що для забезпечення подальшого ефективного законодавчого регулювання діяльності державних інституцій з метою запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності необхідно чітко визначити категорію дітей «соціальні сироти» як об'єкти державної політики щодо дітей в Україні. Власне, чітке конструювання об'єкту, не лише дасть змогу чіткіше розібратися у специфіці явища дитячої бездоглядності та безпритульності, але й створить платформу для розроблення конкретних заходів і визначення певних видів допомоги, необхідної представникам названих вище категорій.

Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Разом з тим багато положень чинного законодавства мають декларативний характер, а ефективність механізмів реалізації правових норм на практиці ще є досить слабкою. Сьогодні в державі існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Не дотримуються передбачені чинним законодавством державні гарантії щодо позачергового отримання житлових приміщень. Тому потрібно прискорити розроблення механізмів забезпечення житлом дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: збереження житла, фінансування заходів для відновлення житла, розширення мережі закладів соціального захисту дітей, зокрема соціальних гуртожитків тощо.

Варто підкреслити, що правова політика України в цілому та в галузі захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема має відповідати міжнародним стандартам, закладеним у чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою

України, і які є частиною національного законодавства (ч. 1 ст. 9 Конституції України). Втім ця важлива обставина не врахована у змісті ст. 2 Закону України “ Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ”, відповідно до якої до законодавства України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віднесені тільки акти національного законодавства і не названі міжнародні акти, ратифіковані Україною, як складова частина цього законодавства.

Тому, на сучасному етапі розвитку для України першочерговим завданням є створення такої правової бази захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка б повною мірою відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала реалізацію прав кожної дитини та передбачала механізм захисту цих прав у випадку їх порушення.

РОЗДІЛ 2. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2.1. Охорона дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в історичному розвитку.

Щоб краще зрозуміти феномен сирітства й знайти більш оптимальні шляхи його подолання, доцільно звернутися до історичного аспекту загаданого вище питання, а саме до періоду з ХІХ до початку ХХ ст.. Історією розвитку ідей соціального виховання та захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, з ХІХ до ХХ ст., займається такі вчені, як В. Брутман, В.Горнов, Ю.Константинова, Н. Лазутова, С. Макарова, А.Попова, Н.Соколов. та ін.

На жаль аналізуючи систему піклування про дітей-сиріт до революції 1917 року досить важко з декількох причин. По-перше, майже немає відповідних досліджень з цього питання мабуть тому що все що існувало до цього року вважалося радянською ідеологією невірним, некорисним та не підлягало детальному вивченню. По-друге, якщо і можна зустріти в історичній літературі деякі згадки про форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, то вони насамперед стосуються Росії. Вітчизняних досліджень з цього питання поки що немає.

У період докласового суспільства, як стверджують вчені, сирітства не було: дитина вважалася сином чи дочкою всього роду. Соціальне сирітство з'явилося тоді, коли дітей почали виховувати батьки. Як свідчить історія, аж до Середньовіччя ставлення до дітей було антигуманним, а з точки зору сьогодення – жорстоким. Багато дослідників історії України та сімейного права, зокрема Н. Дівіцина, дійшла висновку, що влада батьків над дітьми була визнана в нас ще з часів язичництва. Батьки вважалися повноправними власниками своїх дітей. Не дивно, що існували випадки, коли батьки залишалися і навіть вбивали небажаних дітей. Для того, щоб вирішити цю

проблему, спільнота поступово почала формувати інститути сиріт у межах свого роду, общинного простору.

Перші заклади для сиріт з'явилися у Константинополі у 335 році. Милосердя до дітей та турбота про них стали поширюватися зі зміцненням християнського світогляду. Основною для такого ставлення стало одна з головних заповідей християнства – любов до ближнього. У слов'янських державах на таких дітей дивилися як на “божих людей”. Громадське піклування про таких дітей виникло на ранніх етапах розвитку Київської держави. На початку XII ст. в “Поученні князя Володимира Мономаха своїм дітям” ми знаходимо такі рядки: “Всього паче убогих не забувайте, але ємко могуче по силі корміте й подавайте сироті й вдовицу опровдайте самі, а не давайте сильним загубити людину”. У 1586 році у статуті Львівської братської школи було зафіксовано, що «вчитель повинен і вчити, і любити дітей усіх однаково, як синів багатих, так і сиріт, убогих, і тих, які вулицями ходять, прохаючи на прожиток. Учити їх, хто скільки по силам учиться може ...» [82, с.190]. Згодом подібні установи набули поширення в інших країнах Європи, здебільшого у Франції і саме французьку модель запозичила Росія.

Україна, вважаю, має досить суттєву особливість. У різні часи українські землі входили до складу різних держав, кожна з яких мала свою систему законодавства, особливості якої відбивалися на побудові української законодавчої системи, а також впливати на її суспільний розвиток. Так, частина українських земель входила у різні часи до складу Польщі, Литви, Австро-Угорщини, Молдови, Туреччини, Росії, культури яких наклали свій відбиток як на суспільний лад, так і на законодавство України. Дослідити ці періоди та особливості впливу кожної держави на розвиток української державності не маємо змоги, тому зупинимося тільки на основних особливостях призріння, спираючись на відомі російські дослідження та на зроблені спостереження щодо цієї системи покинутих дітей в Україні [39, с.103].

До початку XVIII ст. піклування покинутих незаконнонароджених дітей та дітей-сиріт не було предметом уваги уряду, хоча сирітські будинки

існували давно. У XVII ст. вони знаходилися у віданні патріаршого наказу. Першу спробу створити “сиротинці” – установи для сиріт та незаконнонароджених – була зроблена новгородським митрополитом Іовом. У 1706 р. ним на власні кошти у Холмово-Успенському монастирі біля Новгороду був відкритий такий заклад. На утримання його Петро I визначив доходи з деяких монастирських вотчин. А у 1715 році ним був виданий наказ про створення у Москві та інших містах при церквах закладів, до яких би приносили незаконнонароджених дітей. Їх пропонувалося утримувати за рахунок губернських коштів, але після смерті Петра ці притулки почали закриватися [51, с.107].

Більш успішна робота в галузі піклування, виховання та навчання дітей провадилася в період царювання Катерини II. У 1763 році нею був створений перший у Москві виховний будинок для незаконнонароджених дітей та дітей-сиріт. Він був заснований як державний заклад, але будуватися повинен був за громадські кошти. Пізніше подібні будинки відкрилися у Петербурзі, Новгороді, Воронежі, Оренбурзі та інших містах.

Але, в період всього свого існування система громадського піклування дітей, які залишилися без піклування батьків, зазнавала нестачу коштів і, як наслідок цього, висока дитяча смертність була саме серед вихованців вказаних закладів. Так, у Московському притулку з 523 дітей померло 423, а в 1767 році із 1089 зарахованих на виховання 1074 теж так і стали неосіченими міщанинами. Основною причиною дитячої смертності вважали відсутність годувальниць. Тому було вирішено віддавати дітей у навколишні села. Жінки годувальниці отримували платню в розмірі 2 карбованців на місяць та доплату в такому ж розмірі, якщо через дев'ять місяців(згодом – у віці 5 років) дитина поверталася живою. Катерина II, яка заклала підвалини розгорнутої мережі виховних будинків у Росії, вперше законодавчо закріпила принцип передачі дітей-сиріт до сімей – Указ від 7 листопада 1775 р. [82, с.191].

Особливостями системи громадського піклування про дітей-сиріт було:

- 1) становий характер піклування: в залежності від стану, до якого належала дитина, вона могла бути вміщеною до того чи іншого закладу;
- 2) притулки, виховні будинки та інші подібні заклади існували за рахунок змішаного фінансування. Частіш за все, частину коштів на утримання того чи іншого закладу надавала держава, а інша частина надходила від різноманітних благодійників.
- 3) заклади у більшості були розраховані на утримання дітей з середніх верств населення або дітей, які не мали власного майна, оскільки інші існували саме за рахунок власного майна під піклування родичів чи інших осіб;
- 4) більшість закладів була розрахована на невелику кількість дітей;
- 5) як самі заклади, так і їх вихованці мали певні пільги [51, с.108].

Різновидами сімейного влаштування дітей-сиріт були: усиновлення, опіка та піклування. Хоча законодавчо принцип пріоритетності влаштування дітей у сім'ю було закріплено тільки за часів царювання Катерини II ці способи влаштування дітей існували ще з часів Київської Русі й одержали своє закріплення, зокрема опіка вже у Руській Правді.

Форми громадського та сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до 1917 року розвивалися паралельно і не конкурували між собою. Якщо була можливість, дитину влаштувати до відповідного закладу, а якщо не було можливості це зробити, то майже завжди знаходились добрі люди, які брали сироту до своєї сім'ї для догляду, опіки чи усиновлювали. Або навпаки, якщо дитину не можна було віддати на виховання до сім'ї, її влаштовували до притулку або виховного будинку.

В Росії у перші пореволюційні роки склалася система піклування дітей, яка передбачала, з одного боку, влаштування їх до сім'ї під опіку чи піклування, а з другого – поширювалася розгалужена мережа державних закладів, які були покликані надавати притулок бездоглядним та безпритульним дітям [56, с.11]. До того ж перевага надавалася вміщенню дітей до державних закладів. Перший сімейний кодекс РРФСР 1918 року негативно ставився до усиновлення та практично забороняв його. Це пояснювали тим, що

нібито усиновлення використовувалося як замаскована форма експлуатації праці неповнолітніх сиріт та бездоглядних дітей [44, с.100-101].

В Україні перший Кодекс законів про сім'ю, шлюб, опіку та акти громадянського стану був прийнятий у липні 1919 року. Він містив дві статті про усиновлення, які наголошували, що усиновлені, прийомні діти та приймаки щодо усиновителя та усиновителі щодо усиновлених, прийомних дітей та приймаків, якщо усиновлення мало місце до видання цього Кодексу, прирівнюються до родичів за походженням, а усиновлення, яке мало місце після набрання чинності цим Кодексом, не породжує ніяких цивільних обов'язків і прав для усиновителів та усиновлених. Але в силу того, що на Україні почалися воєнні дії (наступ денікінських військ), цей перший сімейно-шлюбний кодекс УРСР фактично ніколи не набрав чинності, тому інститут усиновлення продовжував існувати як один з різновидів сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування.

У 1920 році була прийнята “Декларація про соціальне виховання”. В ній підкреслювалося, що держава повинна дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання та навчання безпритульним дітям та дітям-сиротам. Зазначалося, що формування нової людини можливе, насамперед у закладах нового типу – дитячих будинках. Справою охорони дитинства на той час займався відділ охорони дитинства Наркомосу.

Упродовж 1920 – 1930 років український уряд та суспільство здійснювали численні заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю. Відкривалися й поширювалися нові форми установ для безпритульних дітей та дітей-сиріт. Але відсутність кваліфікованих вихователів та методичних посібників гальмувала процес виховної роботи у дитячих закладах державної опіки.

Ще одним способом влаштування покинутих дітей у сім'ю, який на деякий час замінив усиновлення, стало приймацтво, яке передбачалося Земельним кодексом 1922 року. Правову природу цього інституту свого часу визначила З.Чирикова - як “двосторонній договір, укладений особою, яка пропонує свою трудову допомогу в роботі селянського двору, та двором, який

приймає цю особу на рівних з усіма іншими членами цього двору умовах. Нею ж було проведена межа між приймацтвом та усиновленням. І хоча ці інститути при більш докладному розгляді виявляються на перший погляд не такими вже й схожими, приймацтво деякий час слугувало ефективним способом передачі майна від одного покоління до іншого, тим більше, що спадкування майна було заборонено [39, с.107].

Після створення у 1924 році СРСР розпочалися великі кодифікаційні роботи стосовно нового сімейного законодавства. У цей період знову з'являється тенденція до передачі бездоглядних дітей на виховання до сімей трудящих та селян. У 1926 році приймаються нові Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану РРФСР та УРСР. Одним з головних їх досягнень стало відновлення інституту всиновлення.

В Україні виник й інститут патронату, який встановлювався Кодексом законів про народну освіту 1922 року. Цей Кодекс, вводячи інститут патронату, на жаль, не здійснював детального його регулювання. Він встановлювався як засіб боротьби з бездоглядністю і правопорушеннями та застосовувався до двох категорій неповнолітніх: до дітей, яких відпускали з будинків перевиховання та до неповнолітніх, які потребували вміщення до дитячих закладів з інтернатом, у разі відсутності місць у них. Пізніше почали прийматися постанови державних органів про передачу дітей, які залишилися без батьківського піклування до сімей трудящих та селян. Найбільш поширеним патронат став у повоєнні роки, коли з'явилася нова хвиля бездоглядних дітей та дітей-сиріт, які потребували піклування, а держава за допомогою дитячих закладів для таких дітей не спроможна була подолати це стихійне явище. Але з часом інститут патронату починає зникати, і після прийняття Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім'ю у 1968 р., він залишається тільки у сімейних кодексах Узбецької та Литовської РСР [76, с.108].

Крім того, у повоєнні роки разом з дітьми-сиротами, яких осиротила війна, з'являються і так звані соціальні сироти, тобто діти – сироти при живих батьках. Це сталося, по-перше, внаслідок того, що збільшилися випадки

позбавлення батьків батьківських прав, а по-друге, цьому деякою мірою сприяв Указ Президії Верховної ради СРСР від 8 липня 1944. Він зокрема, відмінив право одинокої матері звертатися до суду з позовом про встановлення батьківства та про стягнення аліментів на утримання позашлюбної дитини та передбачив, що при реєстрації народження позашлюбної дитини в ЗАГСі вона записується за прізвищем матері, а по-батькові - за її вказівкою. Указ також встановлював державне виховання та державне аліментування дітей одиноких матерів замість приватного аліментування, яке існувало раніше. Їх передбачалося здійснювати двома шляхами:

1. Одинока мати мала право віддати свою дитину до дитячого виховного закладу, а він зобов'язаний прийняти її на виховання та утримання повністю за державний рахунок;

2. Одинока матір, яка не побажала віддати дитину до дитячого виховного закладу, мала право одержувати державну допомогу на її утримання, яка сплачувалася до досягнення дитиною 12-річного віку.

Але фактично цей Указ сприяв тому що і не одинокі матері влаштовували своїх дітей до державних закладів. Таким чином, він став ще одним джерелом соціального сирітства, як у колишньому СРСР взагалі, так і в Україні зокрема.

У 1956 році були відкриті школи-інтернати – навчально-виховні заклади нового типу. Їх контингент охоплював дітей-сиріт, дітей матерів-одиначок та інших соціально -незахищених верств населення.

Збільшення у країні кількості соціальних сиріт спонукало уряд СРСР на черговий крок у бік поліпшення умов виховання та навчання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, шляхом передачі їх на виховання до сімей. В зв'язку з цим у 1988 році з'явилася нова форма влаштування вказаної категорії дітей – дитячі будинки сімейного типу. Відповідно до п.1.1 Тимчасового положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Наказом Державного Комітету СРСР з народної освіти від 23 жовтня 1989, названий будинок став новою, експериментальною формою виховання та

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, і являв собою:

- дитячі містечка чисельністю – 150 - 200 дітей, що склалися з окремих багатокімнатних будинків, у яких проживали сім'ї, що взяли на виховання не менше десяти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків;

- окремі сім'ї, які взяли на виховання не менше п'яти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що проживають у багатокімнатних окремих квартирах або спеціальних жилих будинках [76, с.111].

З прийняттям Тимчасового положення про дитячі будинки сімейного типу в СРСР з'являється велика їх кількість. З часом виникла потреба у новому, постійному і більш досконалому положенні, яке було прийняте Кабінетом Міністрів України 27 квітня 1994 року. Однак правове регулювання діяльності дитячих будинків сімейного типу досить недосконале. Дитячий будинок сімейного типу не є вирішенням усіх проблем покинутих дітей. Існують люди, які б хотіли взяти на виховання дітей-сиріт або дітей, які залишилися без піклування батьків, але виховувати та утримувати одразу п'ятьох дітей, а якщо є ще й свої - для них це завдання, яке не може бути виконано. Дана обставина стала одним з чинників, який викликав до життя ще одну форму влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків. Потребу часу, стало відродження в Україні інституту патронату, норми про який містить проект Цивільного кодексу України. Нині в Україні існує досить розгалужена система влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків, яка перебачає як влаштування дітей до сім'ї, так і до державних навчально-виховних закладів.

2.2. Сучасний стан системи опіки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в зарубіжних країнах.

Феномен соціального сирітства, на жаль, характерний для багатьох країн світу. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків. Підхід влади до визначення ступеня необхідності влаштування дітей-сиріт значно різниться в залежності від країни і обумовлюється загальною ситуацією в країні, насамперед її економічною спроможністю, власне, попросту кажучи, рівнем розвитку її культури. У багатьох країнах розвинуті превентивні служби, які надають допомогу і батькам, і дітям у скрутній ситуації. Відрив від сім'ї застосовується лише у крайньому випадку, оскільки вважається, що дитина, позбавлена батьківського піклування і переведена в систему державної опіки, має набагато більше проблем у дорослому житті, ніж дитина, вихована у власній сім'ї, навіть не зовсім благополучній. У багатьох країнах дитячі інтернатні заклади розглядаються як місця, де дітям надається активна терапія, де діти можуть перебувати і короткий, і тривалий час. Також існує невелика кількість дитячих інтернатних закладів для дітей, зорганізованих за релігійними та етнічними ознаками, тобто взятих з їх субкультурного середовища.

Важливість та актуальність проблеми дитинства підкреслює досвід роботи з дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування. Недаремно у 1995 р. з ініціативи ЮНІСЕФ відбулася організована Комітетом у справах дітей Східної і Центральної Європи консультативна зустріч “Навколишнє середовище і розвиток – насамперед турбота про дітей” [48, с. 95]. У євро-пейських країнах, незважаючи на досвід виховання дітей-сиріт у ХХ столітті, мають певні проблеми з подолання сирітства й на сучасному етапі. Кожна з країн адаптує наявний досвід до своїх реалій. У міжнародній практиці

існуючі форми опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за пріоритетністю визначаються наступним чином:

- а) усиновлення;
- б) опіка у сім'ях родичів
- в) прийомна сім'я;
- г) інтернатний заклад.

За рівнем розвитку системи прийомних сімей країни можна поділити на певні групи:

- країни, у яких прийомні родини існують більше тридцяти років (Велика Британія, Нідерланди, Фінляндія тощо);
- країни, де система прийомних сімей започаткована нещодавно (Румунія, Угорщина);
- країни, де система прийомних сімей перебуває на етапі становлення або лише розробляється (Грузія, Вірменія, Болгарія, Росія, Польща, Україна).

У західних державах поряд зі збереженням інтернатних установ розроблено на державному рівні обов'язкові для всіх вихованців курси "незалежного проживання", після закінчення яких видається державний сертифікат. Це є дієвим механізмом соціальної адаптації дітей, які перебувають під опікою держави.

Сирітство взагалі та соціальне зокрема характерне для більшості країн, але кожна держава намагається по-своєму надавати посильну допомогу дітям, які залишилися без піклування батьків.

Так, у Білорусії діти-сироти й діти, які залишилися без піклування батьків, виховуються в опікунських, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу. Але значною частиною дітей-сиріт опікується держава. Вони перебувають у дитячих інтернатних установах.

За підтримки ЮНІСЕФ у Білорусії ефективно розвивається нова сімейна форма устрою дітей-сиріт - прийомна родина. Так, з 2016 року в державі існує 7 тисяч родин, у яких виховуються діти-сироти [42, с.44].

У Польщі успішно функціонує нова модель установ для дітей-сиріт, які з певних причин не можуть бути повернуті в рідні сім'ї. У дитячих будинках одночасно проживає біля 12-14 дітей. З ними працюють 4 або 5 вихователів. Ці установи є місцями тимчасового перебування дітей до того часу, поки не буде проведено належну роботу з їхніми біологічними родинами або знайдеться нова родина (прийомна родина, усиновлення, родина опікунів). Для юнацтва практикують спеціалізовані соціальні гуртожитки, у яких проживає до 30 осіб [34, с.33].

Заслужують уваги різні форми опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що функціонують у Великій Британії. У цій державі існує розгалужена мережа соціальних служб, які опікуються дітьми-сиротами: державні (урядові), підприємницькі, неприбуткові (волонтерські). Існують багатопрофільні центри, які надають допомогу дітям, підліткам, виступаючи “лінійними” структурами соціальних служб. “Лінійні” структури надають психотерапевтичну допомогу, забезпечують соціальний захист відвідувачів центру, підтримують зв'язок з юридичними службами, організаціями охорони здоров'я, службами соціального забезпечення. Між структурами налагоджено тісний зв'язок, тому різні фахівці “ведуть” дитину від народження до повної самостійності, забезпечуючи соціальний захист, організацію психічної та психологічної допомоги; дотримання юридичних норм, а також координують свої дії зі службами освітнього департаменту, що відповідають за організацію дозвілля молоді.

Соціальний захист дитини складається з впливу на умови та оточення, де вона росте, а також із надання підтримки її вихователям. За практичне здійснення захисту у Великобританії відповідають місцеві органи влади - соціальні служби. Разом із наданням загально-побутових послуг (догляд за дітьми в денний час, обслуговування вдома тощо) вони підтримують дитину й сім'ю індивідуально. Так, наприклад, у передмісті Лондона є мережа центрів для дітей раннього віку, які нагадують дитячі садки в Україні. Принципова відмінність - це обов'язкова робота з батьками. Тут вони можуть отримати

консультації щодо виховання дітей. А ті батьки, чиї діти перебувають на вихованні у прийомній сім'ї, можуть поспілкуватися (під наглядом соціального працівника) із своїми дітьми.

Головний принцип надання соціальної допомоги дітям у Великобританії - це сприйняття дитини як частини сім'ї. Тут діє система судів, які мають право винести рішення про обов'язкове відвідування батьками та дітьми відповідних центрів або про закріплення за сім'єю (ідеться про проблемні сім'ї, де є ризики для дітей) соціального працівника. Завдання такого працівника полягає в тому, щоб надати батькам кваліфіковану методичну допомогу щодо корекції недоліків виховання.

Центри підтримки сім'ї виконують дві головні функції: допомогу в критичних станах і превентивну діяльність. Відрив дитини від сім'ї застосовують лише в крайніх випадках, оскільки вважають, що позбавлена батьківського піклування й переведена в систему державної опіки, вона матиме набагато більше проблем у дорослому житті, ніж дитина, вихована в рідній сім'ї, навіть не зовсім благополучній. Тільки у випадку, коли робота соціальних служб не має позитивного результату, дитину вилучають із сім'ї і переводять до прийомної або до невеликого дитячого будинку [43, с. 335].

Існує два типи центрів підтримки сім'ї. Перші, так звані клієнто-центровані, працюють із тими клієнтами, котрих направила до них соціальна служба відповідного адміністративно-територіального підрозділу (нерідко після сигналу з боку поліції). Другі самі запрошують до себе мешканців відповідного району (центри за місцем проживання). В першому випадку йдеться про розв'язання гострої проблеми, яка вже виникла й потребує активного втручання. Як правило, це такі ситуації, коли внаслідок глибокої сімейної кризи постає питання про переміщення дитини до притулку чи фостерної сім'ї.

У центрах другого типу займаються переважно превентивною роботою, тобто упередженням кризових ситуацій. Найпоширенішими формами такої роботи є розповсюдження інформації про діяльність закладу, запрошення дітей

(іноді разом із батьками) до центру, де вони можуть гратися, чогось навчатися тощо.

Посередництво соціальних працівників передбачає від однієї до п'яти зустрічей трьох сторін (дві - конфліктуючі, одна - нейтральна), кожна зустріч триває не більше години. Обговорення проблем відбувається конфіденційно, за винятком тих випадків, коли йдеться про серйозну небезпеку для дитини або дорослого. Соціальний працівник виступає як особа, котра пропонує можливі шляхи розв'язання конфлікту, створення безпечного середовища в сім'ї.

На особливу увагу заслуговує функціонування прийомних сімей у Великобританії та діяльність соціальних служб щодо їх підтримки. У Великій Британії прийомна (фостерна) сім'я – це сім'я або окрема особа, яка взяла на утримання й виховання дитину-сироту або позбавлену батьківського піклування. Слово “фостерн” – англійське і означає “виховання чужої дитини”. Відповідно родина, яка бере дитину під свою опіку, називається фостерною. Для Великої Британії характерні два види фостерну. Перший покладає усі функції щодо організації устрою дітей-сиріт на місцеві органи влади та агентів соціальних служб. Дитину, забезпечивши усім необхідним для проживання та існування, передають в родину родичів [41, с.121-123].

Для другого виду фостерну характерна приватна домовленість між біологічними батьками і фостерними вихователями про опіку дитини, що здійснюється в будинку опікуна без залучення органів місцевої влади. За цього виду фостерну опікунами не можуть бути батьки або інші родичі.

Незалежно від кількості власних дітей, фостерна родина має право взяти одну або три дитини, але не більше. Винятком є випадки, якщо кількість рідних братів і сестер більше трьох і всі вони потребують опіки. На утримання у прийомну довготривалу родину дитина попадає з часу її вилучення з власної проблемної родини і перебуває у фостерній родині до того часу, поки не стане дорослою. Процедура фостерної моделі виховання дітей-сиріт та дітей, полишених батьківського піклування, чітко регламентована у “Національних стандартах фостерного виховання у Великій Британії”.

Фінансують утримання дитини місцеві органи влади, але коштів виплачують дещо більше, ніж середня сім'я витрачає на утримання дитини. Ці гроші не розглядаються як нагорода за утримання прийомної дитини.

Практикується у Великій Британії й усиновлення дітей. Переважно усиновлюють дітей сім'ї, які не можуть мати власних дітей. Дитина стає частиною нової родини, яка не отримує кошти на її догляд та виховання. Різниця між усиновленням і прийомною родиною полягає в тому, що батьки, які усиновили дитину, отримують на неї батьківські права. Біологічні батьки повністю втрачають свої права на дитину.

Для утримання дітей-сиріт старшого віку існують напівзалежні установи, в які направляють підлітків, яким виповнилося 16 років. У напівзалежних установах підлітки отримують додаткові навички самостійного життя за принципом: “доросле життя під наглядом старших”. Підлітки самі готують їжу, повністю себе обслуговують, мають ключі від власних кімнат. Персонал закладу лише наглядає за ними. Якщо підліток вирішує залишити установу, то місцева влада знаходить для нього окреме житло. Соціальний працівник протягом деякого часу навідується до такого підлітка і допомагає йому [70, с.94-95].

Для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, також існують будинки безпеки, куди направляються діти, які становлять загрозу для себе або оточуючих. Будинки безпеки утримують дітей у “закритому” режимі, тобто вони не мають права їх залишати. Для направлення дитини до будинку безпеки потрібне рішення суду. Діти та підлітки направляються у будинки безпеки на короткий термін. Наприклад, дитина, котра втікає з дому настільки часто, що це становить загрозу для її життя, або ж дитина чи підліток, які скоїли багато правопорушень. У будинках безпеки утримуються діти, від яких необхідно захистити оточуючих або котрих необхідно захистити самих від себе. У цих будинках діти та підлітки не утримуються тривалий час, їх туди направляють на короткий термін. Робота працівників такого будинку спрямована на те, щоб привести дитину у

відповідний стан, коли її можна помістити у нормальний дитячий будинок.

Ще один тип інституту утримання дітей - колонії. У них утримуються підлітки віком від 14 до 19 років. Умови утримання у колонії більш «казенні», ніж у інших місцях. Утримання дитини такої установі розглядається вже не як піклування, а як покарання. Не можна направити до колонії підлітка без рішення суду, і така форма утримання дітей розглядається, як кара за злочин.

Школа-інтернат має два значення у Великобританії. Це заклад, у якому утримуються діти, які через певні вади не можуть відвідувати звичайну школу та знаходяться поза власною сім'єю. Також існують школи-інтернати для дітей багатих батьків, які відправляють дітей до інтернату, щоб ті отримали там високий рівень освіти та виховання. Навіть у таких школах, на думку англійських соціальних працівників, діти почувають себе не завжди щасливими, тому що вони знаходяться поза власною сім'єю [35, с. 45].

Існує ще одна форма піклування про дитину - усиновлення. Така форма піклування виводить дитину з системи державного піклування. Як і в Україні, у Великобританії, як правило, усиновляють немовлят або зовсім маленьких дітей, які не мають можливості в подальшому повернутися у власну сім'ю.

Різниця між усиновленням та прийомною сім'єю у тому, що батьки, які усиновили дитину, отримують на неї батьківські права. При цьому біологічні батьки повністю втрачають такі свої права на неї. Дитина стає частиною нової сім'ї; і сім'я не отримує гроші на її догляд та виховання. Частіше за все дітей усиновляють сім'ї, які через певні обставини не можуть мати власних дітей.

Англійське законодавство, що регулює роботу соціального працівника з проблемними сім'ями, основну увагу приділяє можливості залишити дитину у сім'ї, або, на крайній випадок направити її до родичів. Концепція законодавства щодо захисту дитини має таке положення як «піклування, поширене на усіх членів родини». Ця концепція передбачає співробітництво між соціальним працівником на місцевому рівні та усіма членами родини дитини, а у Великобританії існують законодавчі вимоги, що регламентують необхідний догляд і виховання дітей, котрі перебувають на утриманні як у сім'ї, так і в

державних установах. Головним документом є Дитячий акт (закон про дітей), ухвалений 1991 року. Його функція - забезпечення права дитини на виховання в сімейному оточенні й урахування її думки в усіх ситуаціях, які її безпосередньо стосуються [56, с.11].

На особливу увагу заслуговує діяльність Національної асоціації прийомних сімей Великобританії та Бірмінгемської асоціації прийомних сімей. Це громадське об'єднання. У Національну асоціацію входить 23 тисячі сімей із 27 тисяч, існуючих у країні. Загалом у прийомних сім'ях виховують 40 тисяч дітей. Бірмінгемська асоціація працює 10 років і об'єднує 700 сімей. Комітет, що керує її роботою, складається з 20 осіб. Головна діяльність - підтримка фостерних сімей [56, с.11]. Останнім часом у Великобританії відбувається скорочення чисельності таких сімей через появу великої кількості приватних агентств із надання фостерної опіки та соціальну незахищеність прийомних батьків.

Насамкінець слід зазначити, що у Великобританії не вживають таких, дещо образливих, термінів, як «дитина-інвалід», «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування» тощо. Тим більше таких найменувань немає в назвах установ.

Варто розглянути і основні аспекти прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і у Сполучених Штатах Америки. Зокрема, програми догляду за сиротами має давні традиції. Для дітей з відхиленнями у поведінці чи з певними емоційними проблемами, існують дитячі будинки і притулки кількох типів: лікувальні центри з цілодобовим перебуванням дитини, сімейні дитячі будинки, дитячі психіатричні центри, профілакторії [85, с. 41].

Поширеною формою виховання сиріт у США є усиновлення, підготовчим етапом до якого виступає фостерна сім'я. У фостерній сім'ї дитина перебуває до двох років. Цей термін є прийнятливим для соціальних служб країни, щоб знайти оптимальні варіанти влаштування дитини. Насамперед працюють з біологічною родиною. Сама процедура усиновлення у США дуже складна. Як свідчить статистика, лише кожна п'ята дитина, яка виховується у фостерній

сім'є, підлягає усиновленню. Відповідно до Закону “ Про сприяння в усиновленні та соціальному забезпеченні дітей ” стосовно дітей, яких потрібно відгородити від негативного впливу родини, за родиною навіть здійснюється судовий нагляд до часу передачі дитини на усиновлення, а біологічним батькам надається можливість виправити ситуацію. Влаштування дітей у сім'ї близьких родичів у США мало поширене. Переважають дитячі заклади сімейного типу, організовані жінками, які мають власних дітей. Переважно група складається з трьох-чотирьох дітей, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. У фостерних родин часто виникає небажання фостерних батьків піклуватися дітьми, які перебувають у родинних стосунках. Також поширення набуває тенденція до міграції дітей з одних прийомних родин до інших, що негативно впливає на соціалізацію дитини.

У переважній більшості країн фостерне виховання розглядається як професія, включена у список спеціальностей, регламентована кваліфікаційними характеристиками. Фостерні вихователі проходять підготовку та підвищення кваліфікації, атестацію й ліцензування. Їм гарантується пенсійне забезпечення, оплата соціальних гарантій.

Служби з влаштування дітей мають затверджений штатний розклад, який включає і посадові оклади професійних фостерних вихователів. Традиційні фостерні сім'ї та професійні чітко розмежовуються.

Поряд з традиційним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у дитячих будинках і школах-інтернатах, фостерне виховання має деякі переваги:

- розширення кола дітей, які отримують наближену до біологічної родини форму виховання, що замінює виховання в інтернаті;
- попередній підбір та професійна підготовка осіб, бажаючих усиновити дитину або створити прийомну родину;
- розширення кола осіб, які отримують право на виховання дитини;

- супровід родини забезпечується гарантованим на державному рівні кваліфікованим комплексом програм[68, с.16-17].

Отже, прийомна родина розглядається як найкраща форма переходу влаштування дитини від державної до сімейної установи.

Існує Американська служба сім'ї, до якої належать місцеві добровільні некомерційні служби; у Сан-Франциско створено юридичний центр з питань догляду за дітьми, а також для вирішення виникаючих поточних проблем у цій сфері. Улаштування дітей у сім'ї близьких родичів менш поширено. Дитячий заклад сімейного типу організується жінками, які не працюють, але мають власних дітей. Найчастіше група складається з трьох - чотирьох дітей. Це дозволяє забезпечити гнучкий підхід до кожної дитини, враховуючи її індивідуальні особливості. Такі сімейні групи виявилися досить ефективними у роботі з дітьми-школярами, тому до її допомоги звертається значна частина американців.

Інформаційно-довідкові служби з догляду за дітьми (найбільша знаходиться у штаті Каліфорнія) мають систему обліку та інформації щодо дитячих закладів, вивчають потреби, формують та координують довідкову систему у межах штату, визначають необхідну кількість підготовки кадрів і допомагають збільшувати мережу закладів, які спеціалізуються на догляді за дітьми на місцях.

Американські вчені у галузі сімейної педагогіки з метою подолання відчуження у сім'ї між батьками та дітьми особливу увагу приділяють ігровій діяльності. На сьогодні напрацьовано значну кількість сімейних програм. Це індивідуальні та групові сімейні заняття, організовані досвідченими співробітниками, які мають на меті підтримку позитивних стосунків у родині та належного виховання дитини. Видається серія книг ("Навчаємося разом", "Граємо разом" тощо), які допомагають більш ефективно проводити соціальну підготовку дітей у родині.

В Австрії постійно удосконалюється діяльність опікунських закладів. У цій країні добре налагоджена система усиновлення. Центр психологічної

адаптації передбачає можливість передачі дітей, які усиновляються, батькам-опікунам відразу після народження без проміжного перебування у дитячому будинку. Активна та багатопрофільна діяльність віденської служби у справах молоді й охорони дитинства дозволила значно скоротити кількість дітей, які передаються у дитячі будинки.

В Угорщині заходи щодо охорони дитинства й виховання дітей здійснюються з раннього віку. Діяльність з питань захисту прав неповнолітніх регулює «Закон про охорону дитинства і відносин між батьками і дітьми» (1986 р.). Серед заходів, спрямованих на поліпшення виховання дітей, що живуть у неповних сім'ях, заслуговує на особливу увагу створення в містах мережі невеликих «сімейних» дитячих будинків для тих дітей, які були практично покинуті батьками, тобто для соціальних сиріт.

Слід зауважити, що в Угорщині і Румунії згідно з прийнятими у них законами щодо захисту прав дітей, будь-яка інтернатна установа має бути максимально наближеною до створення сімейної атмосфери виховання дитини. У закладі не може утримуватись більше 20-30 вихованців. На таку реформу інтернатних закладів уряд Угорщини виділив значні кошти з державного бюджету країни.

У Швейцарії за надання соціальної державної допомоги несе відповідальність громада. Усі соціальні служби керуються принципом «мінімального втручання держави» (А.М. Фішер-Гейзер). До системи соціального захисту належать приватні соціальні служби, церковні, а також общинні, що безпосередньо належать до кантону (країна розділена на 26 кантонів і кожний з них має власне законодавство) [43, с.10]. Надання соціальної допомоги ґрунтується на принципі: спочатку слід використати всі можливості в родині. Якщо їх виявляється недостатньо, тоді залучаються приватні чи церковні служби. Існують центри соціальної допомоги в сфері судочинства, де роз'яснюють чинні правові акти щодо прав і обов'язків неповнолітніх. У різних частинах Швейцарії поширені й активно діють з 50-х років центри соціально-культурної анімації, які покликані організувати

вільний час дітей і підлітків. Цікавий досвід накопичений Маннергеймською Лігою захисту дітей.

У Фінляндії вона існує більш, ніж 70 років. Основна її функція - захист прав дітей і інтересів родини. Особлива увага приділяється профілактиці різного роду відхилень. Її діяльність розпочалася у 40-х роках як служби допомоги сиротам - жертвам війни. У 90-і роки акцентується увага на становищі дитини в суспільстві, наявності здорового оточення, допомозі сім'ям з дітьми.

Соціальна політика Голландії базується на принципах рівності, унікальності й поваги до груп людей і окремих особистостей (Ніколас де Джон, Філіп Іденбург) [44, с.101]. Домінує в організації діяльності соціальних установ Голландії принцип соціальної підтримки, для якого характерне те, що державна допомога надається лише після того, як вичерпано усі можливості громадських організацій. За останні роки соціальна служба Голландії дещо трансформувалася, бо було розроблено нову систему соціального захисту. Почала реалізовуватися концепція соціальних інновацій, зміст якої ґрунтується на спільних діях уряду, організації місцевого самоврядування і громадськості.

Соціальна система у Німеччині ґрунтується на принципі: кожен громадянин зобов'язаний чинити в дусі соціальної солідарності, здійснювати індивідуальну і колективну самопомогу. Особливою формою колективної солідарності є комуна. У випадку, коли людина не може допомогти собі сама, спочатку варто шукати допомоги в його родині, серед сусідів, груп самопомоги і добровільних благодійних організацій і лише в крайньому випадку задіяти державу. Система соціального захисту ґрунтується на трьох пунктах: соціальне страхування, соціальна допомога і соціальна рівність, добродійність [59, с.112].

Результатом інтенсивних дискусій останніх років у Німеччині стала актуалізація проблеми виховання в дитячих будинках та інтернатах, її співвідношення з іншими інститутами виховання і формами допомоги молоді. Німецькі вчені неоднозначно оцінюють існування закладів інтернатного типу.

Вони вважають, що, по-перше, негативний характер інтернатних закладів як "тотальних інститутів" обмежує можливість розвитку і повноцінного життя дітей; по-друге, у результаті практичного розриву між навколишнім життєвим світом і світом дитячого будинку неминуче виникають нові проблеми", по-третє, саме існування таких закладів зумовлює ігнорування інших форм допомоги зростаючому поколінню, альтернативних щодо їхньої відкритості і превентивного характеру. Основний напрямок роботи з надання допомоги дітям-сиротам ґрунтується на створенні різного типу сімейних дитячих будинків і обов'язковому перегляді існуючих соціально-педагогічних позицій стосовно їхніх виховних можливостей.

ВИСНОВОК ДО II РОЗДІЛУ:

Отже, у період XIX-XX ст. державну опіку та соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, характеризуємо як піклування, заступництво, догляд, турботу, прихильну увагу з боку держави. Історичні факти соціального виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування доводять, що всиновлення і виховання в державних установах набувають сили вже в XIX ст. Проблема сирітства в контексті історичних змін виявила, що шлях становлення й розвитку системи відносин між суспільством та дітьми розглянутої категорії був тривалим й доволі складним та неоднозначним. Він складається з ряду протиріч – від антигуманного ставлення до дитинства взагалі до особистісно-орієнтованої парадигми виховання дітей-сиріт, між змінами пріоритетів виховання дітей-сиріт у державних установах та активним пошуком альтернативних форм влаштування зазначеної категорії дітей.

Соціально-економічна криза 90-х років була причиною зростання дітей-соціальних сиріт, а також появи великої кількості безпритульних дітей. З кінця XX ст. в Україні діє державна система утримання, виховання і навчання дітей-сиріт. Здійснивши аналіз становлення системи закладів для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування виявлено, що існуюча система державної опіки в Україні створювалася в часи існування Радянського Союзу. В її основу були покладені ідеї колективного виховання дітей. Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти не повною мірою можуть реалізувати свій потенціал. Такі установи не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини і часто ізолюють дітей від місцевої громади. Якщо дитина потрапляє до закладу інтернатного типу в ранньому віці вона, як правило, проходить усі форми інституалізації залежно від віку й залишається в інтернаті до повноліття.

Власне, у різних країнах проблема охорони прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та їхньої соціальної адаптації дещо

відрізняються між собою, проте водночас простежуються і загальні принципи та тенденції:

- корекція поведінки дітей та підлітків, які мають певні відхилення;
- гуманізація системи профілактики і попередження правопорушень, перевага охоронно-захисних заходів щодо покарання і примусу;
- організація спеціальної роботи з оздоровлення умов сімейного виховання у родинах, які складають групу соціального ризику;
- створення мережі спеціальних структур, покликаних допомагати родині, школі, дітям, підліткам;
- професіоналізація та психологізація виховної, профілактичної та охоронно-захисної діяльності;
- функціонування психологічних служб, консультацій, телефонів довіри, соціальних притулків для дітей, які потрапили у критичну ситуацію.

РОЗДІЛ 3. Гарантії прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

3.1. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування: поняття, види та правова природа.

Гарантія – це явище, яке забезпечує досягнення певного результату (певних можливостей, закріплених у загальних і спеціальних нормативно-правових актах)[61, с.10].

У тлумачному словнику слово «гарантія» визначається як забезпечення або застава, запевнення тощо. У свою чергу, юридичні гарантії – це «система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесульних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків» [78, с.67]. У юридичній енциклопедії також дається визначення юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина як правових норм та інститутів, що забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань – захист і поновлення юридичної гарантії, встановленої Конституцією та іншими законами України.

У науковій юридичній літературі існують різні думки щодо визначення поняття гарантії. Зокрема, О. Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально - економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [73, с.203]. Коли немає гарантій, то права, свободи та обов'язки людини і громадянина набувають форми «заяв про наміри», які не мають жодної цінності ні для особистості, ні для людства.

На думку А. Ю. Олійника, гарантії – це відповідні умови і засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [63, с.156].

У свою чергу, А. І. Бородін пропонує визначити гарантії як систему соціально-економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси [40, с.32]. Гарантії прав та свобод також визначають як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні й культурні умови для реалізації прав і свобод, діяльності міжнародних і державних організацій із захисту прав людини.

На думку А. С. Мордовець, гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три складові:

1) пізнавальну, що дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну й правову політику держави;

2) ідеологічну, використовувану політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами;

3) практичну, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ, визначає гарантії як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів.

Згідно з твердженням О. І. Ткачук, термін «гарантія» застосовується для позначення умов, способів чи засобів, які дуже різноманітні за своєю природою та характером, і за допомогою яких здійснюється забезпечення прав, свобод чи законних інтересів певної особи, а також забезпечення виконання покладених на цю особу обов'язків [78, с.66].

Ставлення суспільства до своїх дітей відображає загальний рівень захисту та поваги прав людини. Якщо держава піклується про своє майбутнє покоління, вона повинна забезпечити повагу їх гідності, створити належні умови для всебічного розкриття їх здібностей, закладення основи для їх повноцінного та плідного життя. Але на жаль, не всі діти в Україні живуть у сім'ях. Мова йде про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування. Так, відповідно до частини третьої статті 52 Конституції України утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Гарантії прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна розглядати як систему засобів, завдяки яким забезпечується ефективна реалізація дітьми своїх прав та свобод, їх охорона і захист у разі порушення. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони і захисту суб'єктивних прав та свобод. Роль та значення гарантій прав і свобод дитини визначається тим, що вони створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов для реальної реалізації прав і свобод дитини. Таким чином, гарантіями захисту прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на забезпечення й реалізацію її прав, обов'язків, свобод та інтересів, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення. Система гарантій прав і свобод дитини є досить складною і розгалуженою. У теорії права розрізняють два основних види гарантій:

- загально соціальні;
- спеціально-соціальні (юридичні та організаційні).

Гарантії прав та свобод дитини також поділяються на:

- економіко-правові;
- політико-правові;
- соціально-правові ;
- правові.

За сферою дії виділяють:

- міжнародно-правові гарантії;
- гарантії в рамках регіональних міжнародних співтовариств;
- внутрішньодержавні;
- автономні гарантії.

Також гарантії класифікують на:

- суспільні;
- організаційні;
- організаційно-політичні;
- організаційно-правові;
- громадсько-політичні тощо.

Найпоширенішою у юридичній літературі є класифікація гарантій за практичним спрямуванням, а саме на:

– загальні, що охоплюють всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, їх захист та поновлення у разі порушення;

– спеціальні, які визначаються як система юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав і свобод суб'єктів права, їх змістом є надання державновладної загальнообов'язковості як правам особи, так і їх захисту.

У свою чергу, загальні гарантії класифікують за сферами суспільних відносин на:

– політичні – основні принципи державного устрою, до яких належать принцип народовладдя; принцип державного суверенітету, що передбачає верховенство, самостійність, незалежність, повноту й неподільність державної влади; розподіл владних повноважень між незалежними та взаємопов'язаними гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою; політичний плюралізм тощо;

– соціально-економічні – комплекс відносин і взаємозв'язків вільного громадянського суспільства та єдність соціально-економічного простору. Соціально-економічні гарантії включають заборону розпалювання соціальної, расової ворожнечі, національного і релігійного розбрату, передбачають заборону встановлення привілеїв чи обмежень за приналежністю дитини до певної раси, за кольором шкіри, релігійними та іншими переконаннями, статтю,

етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання дитини, за мовними або іншими ознаками;

– організаційно-правові – це передбачена законодавством організаційна діяльність державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення, охорони та захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [77, с.74-75].

– ідеологічні (духовно-моральні) – виявляються у загальному визнанні та сприйнятті загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідей демократичної правової соціальної держави і громадянського суспільства, верховенства права та соціальної справедливості [7]. Культурні й духовні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні, в тому числі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, втілюються в законодавчому закріпленні свободи віросповідання, в існуючій системі освіти, науки, культури та вільному доступі до них.

До системи юридичних гарантій прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування доцільно віднести наступні складові елементи:

– матеріальні гарантії – це передбачені нормативно-правовими актами найважливіші умови забезпечення охорони та захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що мають загальнообов'язковий характер. Так, відповідно до ст.ст. 51, 52 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. У Конституції України також проголошується заборона антиправового законодавства: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (ст. 22) [13].

У наш час в Україні, крім Основного Закону, також діє цілий ряд нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення захисту прав та інтересів дітей (Цивільний кодекс України та Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових

умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» тощо)[18;19;23]. Тобто, держава закріплює існування природних невідчужуваних прав і свобод дитини, перелік яких не вичерпується визначеними в Конституції правами та свободами; – процесуальні гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення прав і свобод дитини в процесі їх захисту шляхом звернення до суду (встановлюючи матеріальні гарантії прав і свобод, держава не може обійтись без врегулювання правозастосовної діяльності, метою якої є втілення матеріальних гарантій у реальність); – галузеві гарантії – це юридичні засоби реалізації, охорони та захисту прав і свобод дитини, що містяться у нормах права відповідних галузей права. Найважливішим видом галузевих гарантій прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є конституційні гарантії. Це сукупність встановлених Конституцією норм, що є основним засобом захисту прав і свобод людини та громадянина, а також певна система встановлених Конституцією України правозахисних інститутів разом з основними принципами їх діяльності. У нормах цивільного, сімейного, трудового права містяться відповідні гарантії цивільних, сімейних, трудових прав і свобод дитини. Юридичну відповідальність також можна вважати різновидом юридичних гарантій прав і свобод дитини. Йдеться про такі її функції, як штрафна або каральна (за скоєне правопорушення правопорушник зазнає втрат особистого, матеріального або іншого характеру), попереджувальна (юридична відповідальність є засобом попередження нових правопорушень через загрозу для правопорушника зазнати певних втрат за скоєне правопорушення), виховна (здійснюється психологічний вплив на свідомість правопорушника), правовідновлювальна (компенсація потерпілій стороні порушених прав). Ці функції дають змогу юридичній відповідальності виступати у якості ефективної гарантії прав та свобод дитини.

За ступенем поширеності гарантії захисту прав та свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування також класифікують на:

а) національні (внутрішньодержавні), які закріплюються нормами національного законодавства та гарантуються державою. Вони, у свою чергу, існують як:

– державний захист прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проголошений ст. 3 Конституції України та визначений як обов'язок держави здійснювати правове регулювання прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист прав і свобод;

– судовий захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який є демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення справ, пов'язаних з правами та свободами людини і громадянина;

– право на самозахист, що надає можливість суб'єктам захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими, не забороненими законом, засобами;

б) міжнародні, що встановлюються міжнародними актами з прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (закріплюють стандарти прав дитини) та забезпечують можливість кожному після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій [77, с.75].

3.2. Державні інституції із реалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Розвиток сімейних інститутів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в останні роки набув загальнодержавного значення, що свідчить про стурбованість держави масштабами поширення негативного явища збільшення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на фоні перевищення смертності над народжуваністю. Такий процес є життєво необхідною умовою виховання дітей, які позбавлені можливості виховуватися в біологічній родині.

Усі дії щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, мають якнайкраще забезпечувати інтереси дитини. І особливо забезпечення реалізації цього положення стосується дітей, які позбавлені сімейного оточення. Законодавче забезпечення вирішення соціальних проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантовано Конституцією України, яка визначає, що всі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [59, с.110].

Слід зазначити, що у структурі Міністерства праці, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціального захисту, Міністерства освіти і науки, Міністерства внутрішніх справ створені управління, що займаються питаннями забезпечення інтересів дітей. Проте, незважаючи на таку кількість існуючих інституцій, в Україні відсутній національний механізм «забезпечення реалізації та контролю за дотриманням норм законодавства про права дитини. Механізм проведення державної політики в галузі захисту прав дитини залишається незавершеним, а проблема захисту прав дитини в Україні постає такою, що потребує її вирішення на рівні, як міжнародних правових відносин, так і національного законодавства. На сьогодні майже всі розвинуті країни світу

мають державні інститути захисту прав та інтересів дитини. Україна ж такого окремого державного інституту щодо захисту прав дитини досі не має. Іншими словами, на законодавчому рівні захищаються права дітей майже всіма державними установами, але на практиці реальний захист інтересів дітей у повному обсязі так і не реалізується.

Якщо говорити про зміст та сутність соціального захисту дітей-сиріт в Україні, за доцільне охарактеризувати суб'єктів соціального захисту, основні завдання та методи, що покладаються на державні служби у справах дітей щодо забезпечення повноцінного життя та гармонійного розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; критерії ефективності соціального захисту щодо вказаної категорії. Варто зазначити, що заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантуються, забезпечуються та охороняються державою.

В Україні існує розгалужена мережа державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші. Основною метою діяльності таких центрів є створення соціальних умов для життєдіяльності, гармонійного й різнобічного розвитку дітей і молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб [42, с.6]. Головними завданнями соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків визначено:

- створення умов для фізичного, розумового та духовного розвитку дитини;
- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених;
- батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей);
- організація роботи з питань захисту особистих та майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

- активізація профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням удитячому середовищі;

- зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. розвиток творчого потенціалу дітей, підтримка обдарованих дітей;

- організація та здійснення разом з іншими структурними підрозділами райдержадміністрації, кримінальної міліції у справах дітей заходів щодо виявлення причин та умов, що спричиняють дитячу бездоглядність, вжиття негайних заходів щодо їх усунення;

- формування та поповнення банку даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які підлягають усиновленню, дітей, котрі опинились у складних життєвих обставинах;

- ведення обліку всиновлених дітей, дітей під опікою (піклуванням), дітей, які виховуються дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, в державних дитячих закладах;

- ведення банку даних сімей потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів;

- розширення мережі дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, підготовка документів, які необхідні для їх створення, призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення;

- здійснення контролю за умовами утримання, навчання, виховання усиновлених дітей, дітей, над якими встановлено опіку (піклування), взятих у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [60, с.335].

Варто також зазначити, що система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному рівні в Україні була розроблена та представлена наступним чином:

1. Система соціального страхування:

- мінімальне матеріальне забезпечення витрат на харчування, одяг та взуття (фінансується через Фонд соціального страхування);

- житлове забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені в Житловому кодексі України (реалізується за допомогою комунального та державного резервів);
- житлове забезпечення дітей після завершення терміну державної опіки у спеціалізованих закладах, якщо вони не мають власного житла (реалізується за допомогою комунального та державного резервів);
- забезпечення гарантованого першого робочого місця (реалізується за допомогою Фонду зайнятості);
- разова мінімальна державна фінансова допомога при закінченні дітьми закладу опіки (фінансується через Фонд соціального страхування);
- мінімальне щомісячне утримання дітей за умови навчання їх у вищих навчальних закладах (фінансується через Фонд соціального страхування).

2. Універсальні моделі соціальної допомоги:

- мінімальне медичне обслуговування (фінансується через місцеві та державні бюджети);
- пільгові умови при вступі до професійно-технічних вищих навчальних закладів (фінансується через державний бюджет).

3. Система адресних соціальних допомог:

- Забезпечення дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідного дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування (фінансується через місцеві та державні бюджети);
- Забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування (реалізується за допомогою центрів соціальних служб);
- Мінімальне грошове забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків (фінансується через Фонд соціального страхування).

4. Пільги як переважне право.

5. Соціальний захист через недержавні організації.

6. Соціальна допомога фондів підприємств. Державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг дітей та молоді із числа дітей-сиріт здійснюється на підставі відповідних документів, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилася без батьківського піклування – соціальний статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування [45, с.91-92]. Враховуючи вище зазначене, можна зазначити, що програма надання соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування спрямована лише на часткове задоволення матеріальних і житлових потреб та зовсім не орієнтована на задоволення базових потреб людини, у тому числі психологічних. Система соціального захисту дітей-сиріт на рівні держави носить характер матеріального забезпечення їх фізичних потреб (у харчуванні, проживанні, опіці), специфіка такої допомоги має знеособлений характер – без врахування конкретних умов життя конкретної дитини-сироти.

Якщо говорити про критерії соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то, в першу чергу, слід охарактеризувати структуру системи соціального захисту зазначених вище категорій соціально - педагогічної діяльності. Структура системи соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа передбачає наявність наступних компонентів:

- нормативний,
- когнітивний,
- інституційний,
- процесуальний,
- методичний
- рефлексивний [45, с.93].

Суть нормативного компоненту полягає у рівні розробленості законодавчої бази з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на міжнародному та державному рівнях. Когнітивний компонент являє собою стан громадської думки щодо питання здійснення

соціального захисту дітей-сиріт. Інституційний компонент вказує на наявність в державі відповідних інституцій, що забезпечують здійснення соціального захисту вказаних вище суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Процесуальний компонент передбачає наявність соціальних процесів, що забезпечують захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (соціальний супровід, патронаж). Суть методичного компоненту полягає у розробці та практичного використання технологій, методів та форм соціальної роботи, що забезпечують здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Рефлексивний компонент відображає адекватність оцінки рівня здійснення соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа безпосередньо суб'єктами цієї діяльності[65, с.75].

На основі структури системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за доцільне виділити критерії ефективності соціального захисту щодо дітей-сиріт та осіб з їх числа:

- законодавчий;
- технологічний;
- інституційний;
- особистісний.

Кожен із зазначених вище критеріїв конкретизується за допомогою певних показників. Законодавчий критерій полягає у наявності законодавчої бази, міжнародних та державних нормативно - правових актів, що забезпечуватимуть систему здійснення соціального захисту дітей-сиріт; механізмів реалізації соціального захисту суб'єктів діяльності; прав та обов'язків суб'єктів та об'єктів соціального захисту; гендерної чутливості. Технологічний критерій передбачає наявність розроблених технологій, що забезпечують здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; підготовленість фахівців впроваджувати технології соціального захисту осіб з числа дітей-сиріт; ефективність наявних технологій щодо здійснення соціального захисту дітей-сиріт. Інституційний критерій вказує на кількість державних та соціальних установ, що забезпечують здійснення

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; кількість компетентних спеціалістів, здатних працювати з даною категорією клієнтів; кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що потребують соціального захисту; наявність громадських організацій, що надають допомогу зазначеній категорії осіб. Особистісний – задоволеність суб'єктами соціального захисту рівнем надання соціальних послуг; адресність у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа; рівні умови для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в отриманні соціальних послуг та їх доступність; висвітлення діяльності у ЗМІ [72, с.33].

Варто зазначити, що в Україні центральним органом виконавчої влади у сфері соціального захисту є Міністерство соціальної політики України.

Органи опіки і піклування мають право перевіряти умови влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування дітей.

Ст. 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» регламентує функції служби у справах неповнолітніх щодо опіки та піклування над дітьми сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування – безпосереднє ведення справ та координація діяльності щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – це спеціальні заклади, уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики шляхом проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, опікуючись дітьми-сиротами, тісно співпрацюють з різними державними органами влади, управліннями та відділами у справах сім'ї та молоді, освіти та культури, соціального захисту, службами у справах дітей, відділами кримінальної міліції у справах дітей, центрами зайнятості населення, закладами освіти, притулками

для дітей та громадськими організаціями (товариства Червоного Хреста, Асоціації молодіжних громадських організацій, благодійними фондами, жіночими та релігійними організаціями)[62, с.265].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді належать до соціальних служб територіального охоплення, що дає можливість: залучити спеціалістів певного профілю та необхідної кваліфікації; створити можливості для клієнтів певної територіальної одиниці користуватися послугами спеціалістів; чітко виокремити конкретні соціальні проблеми дітей, сімей і молоді певної громади та об'єднати її ресурси для їх вирішення; посилити відповідальність керівників та виконавців за кінцевий результат діяльності.

До таких центрів, зокрема, приймають неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах: таких, що залишилися без піклування батьків, постійного місця проживання, засобів для існування; дітей з кризових сімей; дітей, які втратили сімейні, родинні та інші позитивні соціальні зв'язки; неповнолітніх, які стали жертвами насилля в сім'ї чи державних закладах системи опіки тощо. Прийняття дітей до центрів соціально-психологічної допомоги здійснюють на підставі направлення служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини, за клопотаннями органів опіки та піклування, управління освітою, у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, притулків, батьків. Дитина також може самостійно звертатися за допомогою до центру цілодобово та перебувати там протягом часу, необхідного для реабілітації, але не більше, ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців - у разі денного перебування. Строк перебування дитини в центрі визначає психолого-медико-педагогічна комісія за погодженням з відповідною службою у справах неповнолітніх. Перед влаштуванням до центру відбувається медичний огляд дитини, проводяться санітарно-гігієнічні процедури, за необхідності надається перша медична допомога. Група спеціалістів, яка працює в центрі (психолог, вихователі, соціальний педагог, соціальний працівник, медична сестра), розробляє індивідуальний план реабілітації дитини, в якому дається

характеристика причини виникнення складної життєвої ситуації дитини, визначаються види необхідної допомоги та форми психокорекційної роботи. План індивідуальної реабілітації дитини містить комплекс завдань та заходів щодо реабілітації з урахуванням вікових та особистісних особливостей, ступеня дезадаптації за такими напрямками: захист прав дитини та надання соціальної допомоги (сприяння органам опіки та піклування, службі у справах неповнолітніх у подальшому влаштуванні дитини; вирішенні правових, в тому числі житлових проблем; здійсненні соціального патронажу); побутова реабілітація дитини; організація медичного обстеження та, за необхідності, лікування; соціалізація та інтеграція дитини в соціум (відновлення втрачених та встановлення нових соціальних зв'язків); психологічна реабілітація та корекція (подолання деформацій поведінки, формування позитивної установки на навчання та працю, вирішення конфліктів з однолітками й дорослими); реабілітація у сфері навчальної діяльності (заходи щодо включення дезадаптованої дитини чи підлітка в систему навчання в загальній чи спеціалізованій школі; надання допомоги під час підготовки домашніх занять; корегуюче навчання за індивідуальними програмами); відновлення зв'язків дитини з сім'єю (пошук батьків дитини чи осіб, які їх замінюють, близьких родичів; допомога у відновленні внутрішньосімейних зв'язків; підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу). Група спеціалістів, яка відповідає за складання та реалізацію плану індивідуальної реабілітації, забезпечує включення неповнолітніх у процес самообслуговування, навчальну, ігрову, трудову, пізнавальну та інші види діяльності в центрі та поза його межами [62, с.269-270].

На етапах реабілітації дитини спеціалісти центру вирішують низку завдань: вивчення фізичного та психічного стану дитини, особливостей її поведінки; визначення ступеня дезадаптації дитини, робота з наслідками психотравм та стресів; з'ясування місця проживання дитини та рідних; повідомлення осіб, які відповідають за виховання дитини, про місце її

перебування; збір чи відновлення необхідних документів дитини; розробка рекомендацій щодо організації процесу взаємодії з сім'єю та соціальним оточенням дитини тощо. Рішення про вибуття дитини з центру приймає служба у справах дітей на підставі висновку психолого-медико-педагогічної комісії. Після вибуття дитини з центру відповідна служба у справах дітей у місячний термін інформує центр про подальше влаштування дитини, необхідність соціального супроводу дитини, сім'ї.

Варто зазначити і про соціальний гуртожиток, який діє для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 років. Гуртожиток утворюється місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарним і гігієнічним вимогам. Утримання гуртожитку здійснюють за рахунок коштів місцевого бюджету, передбачених для виконання програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, жінок та сім'ї.

Головна мета діяльності соціальних гуртожитків - створення умов для соціальної адаптації осіб, що в ньому проживають, та їх підготовки до самостійного життя. Основні завдання, на вирішення яких спрямована соціально-педагогічна робота психологів, соціальних педагогів, юристів у таких закладах:

- оволодіння молодими людьми навичками самостійного ведення господарства;
- влаштування на навчання з метою здобуття професії;
- допомога в працевлаштуванні; формування навичок ефективної взаємодії з оточуючими;
- формування навичок самостійного прийняття відповідальних рішень; планування молодими людьми своїх життєвих перспектив та їх реалізація.

За останнє десятиріччя в Україні активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю стали неурядові організації. За активної участі неурядових організацій у місцевих громадах вирішуються такі важливі для суспільства питання, як підтримка дітей групи ризику, відстоювання їх прав на сприятливе оточуюче середовище, профілактика негативних явищ серед неповнолітніх, організація дозвілля, розробка та впровадження нових освітніх технологій тощо. Неурядові організації - це громадські організації, благодійні фонди, які сформовані на принципах добровільності, не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси окремих груп людей відповідно до статуту

Сьогодні в Україні у відповідності з концептуальними положеннями базових міжнародних документів створюються та розвиваються дитячі та молодіжні громадські організації, які розглядаються як соціально-педагогічний суб'єкт виховання особистості, своєрідний інститут громадянського суспільства. Своєрідним каталізатором цього процесу стало прийняття у 1998 році Закону України “ Про молодіжні та дитячі громадські організації ”, у якому визначено, що вони мають здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей дітей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, сприяти соціальному становленню дітей як повноправних членів суспільства. Дитяча громадська організація - добровільне, закріплене формальним членством об'єднання дітей і підлітків, яке побудоване на принципах самодіяльності і організаційної самостійності, має своїм завданням сприяти природному прагненню дітей до самореалізації і самоорганізації на основі здійснення багатопланової діяльності, яка спрямована на задоволення різноманітних інтересів членів організації, захист їх прав і потреб, а також соціальне становлення підростаючого покоління. Дитячі громадські організації використовують соціально-психолого-педагогічний потенціал вільного часу дитини та відрізняються від інших формальних та неформальних дитячих об'єднань низкою специфічних особливостей. Кардинальна відмінність сучасних дитячих організацій України полягає в тому, що вони

подолали стереотипи радянського періоду, коли такі організації були невід'ємним складником навчально-виховного процесу освітнього закладу. Зараз громадські дитячі організації створюються та функціонують як при загальноосвітніх навчальних закладах, так і при позашкільних закладах різного типу, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладах культури, неурядових організаціях, релігійних конфесіях тощо. Цілі діяльності дитячих об'єднань слід розглядати з позиції інтересів дітей-членів організації та дорослих, які є організаторами дитячого руху. Здебільшого мотивація дітей до участі в громадських організаціях обумовлена прагненням цікаво провести вільний час, бажанням розширити коло друзів, робити цікаві справи з однолітками, бажанням знайти захист від певних соціальних негараздів.

У контексті дослідження проблем, пов'язаних із конкретними шляхами вдосконалення забезпечення і захисту прав дитини в Україні, особливе місце займає інститут дитячого омбудсмена (або інститут уповноваженого з прав дитини)[53, с.348]. Цей інститут притаманний для держав з високим рівнем розвитку ювенальної юстиції, для багатьох держав є порівняно новим, а його поступове запровадження в законодавство пов'язане насамперед із європейським правовим досвідом.

У сучасній юридичній літературі звертається увага на те, що, незважаючи на деякі відмінності, всі моделі цього інституту зосереджені виключно на питаннях забезпечення прав дитини. У діяльності дитячих омбудсменів виокремлюють такі основні функції:

- 1) захист прав конкретної дитини і представництво її інтересів;
- 2) розслідування справ за індивідуальними скаргами дітей;
- 3) спостереження за здійсненням законодавства, що стосується захисту інтересів дітей;
- 4) внесення рекомендацій до державних органів про зміни законодавства у сфері охорони прав дітей;
- 5) сприяння підвищенню інформованості про права дитини як самих дітей, так і дорослих;

б) діяльність як посередника в разі виникнення конфліктів між батьками й дітьми;

7) представлення доповідей про виконану роботу і про стан справ щодо дотримання прав дітей [53, с.349].

В Указі Президента України № 811/2011 від 11 серпня 2011 року «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» зазначено, що здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини забезпечується Уповноваженим Президента України з прав дитини, основними завданнями якого відповідно до Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, що затверджене цим Указом, є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення у встановленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини[27].

Завдяки цьому Указу, яким запроваджено інститут дитячого омбудсмена, Українська держава з урахуванням європейського досвіду зробила значний крок уперед у сфері забезпечення, охорони та захисту прав і законних інтересів дітей, на якісно новому нормативному рівні зосереджує увагу держави й громадянського суспільства на проблемах у цій сфері. Поява такої установи справила позитивний вплив на загальний стан захисту прав дитини в Україні, проте, на думку фахівців, про його ефективність ще досить рано судити, оскільки відсутні дані щодо того, скільки звернень було задоволено, скільки питань було вирішено по суті та чи змінилася ситуація на краще у закладах, які відвідав Уповноважений. Водночас варто зазначити, що цей інститут відіграє нині суттєву роль у вдосконаленні політики із охорони дитинства та захисту

прав дитини в нашій державі, хоча його основною функцією є моніторинг ситуації із дотримання прав дитини в Україні, а не реалізація політики. Рекомендації за результатами моніторингу були покладені в основу актів Президента, що формують державну політику з охорони дитинства

Варто зазначити, найнебезпечнішою є ситуація із соціальним сирітством на півдні України; за цим показником відзначаються найбільші регіональні диспропорції. Тому необхідна цілеспрямована регіональна політика на своєчасне виявлення сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, і таких, де зафіксовано насилля та жорстоку поведінку щодо дітей. Пріоритетним напрямом політики стосовно дітей, які зазнають ризиків соціального сирітства, є спрямування ресурсів на запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади та допомогу сім'ям зі створення належних умов для виховання дітей у кровних родинах. Щодо дітей, які позбавлені батьківського піклування, мають вживатись активні заходи із влаштування їх у прийомні сім'ї. Прийомна сім'я повинна бути професійною сферою діяльності з відповідними вимогами, стандартами, критеріями.

Варто зазначити, що за даними офіційною державною статистикою, на 1 січня 2016 в Україні (без урахування окупованих територій сходу та Криму, де теж залишилися наші діти-сироти, і вони мають входити у статистику) 73 182 дітей-сиріт. З них у Донецькій області - 4 709, у Луганській - 1 432 дитини. Із загальної кількості (73 182 сиріт) лише 20-23 % - сироти, інші - діти, які сироти за живих батьків, діти, позбавлені батьківського піклування. Тому перший і головний акцент державі та громадськості слід робити на роботі із родиною, на відновлення батьківських прав, неможливості забирати дитину у батьків. Але для цього необхідно задовольнити потреби родини. Цьому сприяє й патронатна форма виховання дітей, біологічні батьки яких позбавлені своїх прав. Із загальної кількості понад 52 906 тисячі дітей перебувають під опікою найближчих родичів, в інтернатних закладах лишаться близько 6 600 дітей, 25 тисяч дітей - із родин, які опинилися у складних життєвих обставинах і можуть виховувати дітей. 18 тисяч дітей можуть бути усиновлені. Протягом минулого 1 868

дітей були усиновлені, тобто лише 10 % від потреби. Національне усиновлення значно переважає над міждержавним [88].

Власне, ключовими напрямками для покращання ситуації є проведення постійного моніторингу становища дітей, які тривалий час перебувають в складних життєвих обставинах, повноцінна інтеграція таких дітей у життя суспільства та підвищення їхньої соціальної активності. Водночас, виходячи з розглянутих вище аргументів, до основних функцій Уповноваженого Президента України з прав дитини доцільно включити й «сприяння закріпленню соціальної важливості інституту родини, родинних цінностей, а також материнства і батьківства як закономірних передумов виховання дітей та їхніх духовних і матеріальних благ».

13 січня 2018 року Президент України Петро Порошенко підписав указ "Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа". Закон спрямовано на захист особистих прав і майнових інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім того, документ запроваджує грошову компенсацію таким дітям для одержання житла і відповідні субвенції з держбюджету місцевим бюджетам на виплату цих компенсацій.

Кабінету міністрів доручено передбачати в держбюджеті витрати для будівництва малих групових будинків, будинків підтриманого проживання (житлових будівель для осіб з інвалідністю, де є необхідні умови), житла для дитячих будинків сімейного типу, соціального житла. Також уряд має зайнятися питаннями проектів і вимог для будівництва, підвищення розміру соціальної допомоги дітям. Крім цього, закон впроваджує програми підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та сертифікації діяльності співробітників служб у справах дітей [28].

ВИСНОВОК ДО III РОЗДІЛУ:

Підсумовуючи вище наведене, слід звернути увагу, що забезпечення прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування включає наступні напрями державної діяльності:

- створення умов для реалізації прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- охорона прав і свобод дитини шляхом проведення профілактики їх порушень; юридичної відповідальності.

Наразі в Україні існує досить широка і розгалужена система законодавчо закріплених гарантій захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, однак для їх реалізації необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм – дієву систему засобів і чинників, за допомогою яких реалізуються права, свободи та інтереси дитини, а також усуваються можливі причини й перешкоди їх неповного або неналежного здійснення, адже без гарантій права та свободи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування перетворюються на своерідні «заяви про наміри», що не мають жодної цінності ні для особи, ні для суспільства.

Дотримання прав дітей в Україні забезпечується все більшою поінформованістю суспільства про ці права; створенням державних установ та інститутів з метою надання допомоги при здійсненні неповнолітніми їхніх прав. Однак ще не вирішено багато проблем, які з роками загострюються; система захисту прав дитини в Україні залишається нескоординованою; відповідальність розділяється між різними міністерствами та відомствами, співпраця між ними є малоефективною. Розв'язати ці проблеми можливо тільки шляхом оптимізації функціонування органів центральної та місцевої виконавчої влади, координації діяльності державних і громадських структур, тісної співпраці урядовців, науковців і громадськості. Формування та реалізація державної політики щодо захисту прав дітей в Україні мають відбуватися на нормативно-правовому, програмно-цільовому та організаційно - управлінському рівнях та спиратися:

-на правові механізми, орієнтовані на своєчасне виявлення, профілактику, а в необхідних випадках і притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

-на дієву державну структуру, що має необхідні повноваження для міжвідомчої– координації щодо здійснення державної політики у сфері захисту дитинства, зокрема, сирітства;

- на координаційну структуру організацій громадянського суспільства,– орієнтованих на захист інтересів і прав дітей;

- на систему підготовки, перепідготовки та акредитації кадрів соціальних– працівників у сфері захисту інтересів і прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- на систему каналів медійної комунікації, що дають змогу забезпечувати – обговорення суспільно значущих проблем у сфері безпеки життєдіяльності дітей та підлітків, а також впливати на формування громадської думки, функціонування громадських організацій, зокрема тих, до складу яких входять батьки та соціальні працівники.

ВИСНОВКИ

Сирітство - це прояв неналежної уваги державно-правових інституцій та громадянського суспільства до проблем сім'ї, економіки країни, правової культури населення, державної соціальної політики. Розбудова нових політичних та економічних державних засад України потребує вироблення якісно нового підходу до забезпечення дітям повноцінного розвитку відповідно до їх потреб. Економічні та соціальні суперечності, які торкнулися всіх сфер діяльності держави і всіх верств населення, першою чергою, позначилися на його найменш захищеній категорії – дітям, серед яких діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Відповідно до поставлених завдань магістерської роботи слід зробити наступні висновки:

1. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування є найбільш соціально незахищеною верствою населення. Сирітство - це є прояв неналежної уваги державно-правових інституцій та громадянського суспільства до проблем сім'ї, економіки країни, правової культури населення, державної соціальної політики. Неоднозначне трактування в сучасній юриспруденції понять «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «соціальна сирота», міграційна сирота», «безпритульна дитина», «дитина вулиці» призводить до порушення основних прав та інтересів цих категорій дітей. Відсутність в законодавстві України чіткого змісту дефініцій стоїть на заваді формування єдиного комплексу спеціальних гарантій реалізації прав цих дітей, що в свою чергу на практиці тяжіє до неоднакового застосування правових норм і підходів до даної категорії осіб.

2. Історичні факти соціального виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування доводять, що всиновлення і виховання в державних установах набувають сили вже в XIX ст. Проблема сирітства в контексті історичних змін виявила, що шлях становлення й розвитку системи відносин між суспільством та дітьми розглянутої категорії був тривалим й доволі складним та неоднозначним. Він складається з ряду протиріч – від

антигуманного ставлення до дитинства взагалі до особистісно-орієнтованої парадигми виховання дітей - сиріт, між змінами пріоритетів виховання дітей-сиріт у державних установах та активним пошуком альтернативних форм влаштування зазначеної категорії дітей.

3. Нормативно-правову базу з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування складають: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти України. Загальні положення про опіку та піклування викладені в Цивільному кодексі України, а спеціальні положення щодо опіки та піклування над дітьми визначені у Сімейному кодексі України та Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Правовий аналіз законодавства України та інших європейських держав свідчить, що істотним недоліком українського законодавства, на відміну від європейського, є відсутність реальних дієвих гарантій забезпечення, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Часто ці гарантії мають суто декларативний характер, а отже, фактично не діють на практиці. Адже для сучасної правової системи, заснованої на загально визнаних принципах і нормах у сфері прав людини, необхідний такий механізм реалізації прав, при якому кожна дитина, в тому числі, яка позбавлена батьківського піклування, отримає можливість бути повністю соціально захищеною в умовах інтеграції в суспільство. Для вдосконалення державної політики щодо гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування потрібно насамперед:

1) удосконалити законодавство України у галузі соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке базувалося б на світовому досвіді;

2) розробити дієвих механізмів розвитку та фінансування системи гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3)закріпити відповідальність за дій державних органів опіки і піклування, освіти, правоохоронних органів, охорони здоров'я, які байдуже відносяться до покладених на них обов'язків, що стосуються надання гарантій дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування;

4)сформулювати ціннісне ставлення суспільства до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4.Приєднання України до міжнародних норм права у сфері соціального захисту переорієнтовує державну політику щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів. Сьогодні в Україні змінено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, яке спрямоване на деінституалізацію неповнолітніх, створено правовий та фінансовий механізми розвитку альтернативних форм сімейного утримання тощо.

5.В Україні існує розгалужена мережа державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші. В Україні центральним органом виконавчої влади у сфері соціального захисту є Міністерство соціальної політики України. У контексті дослідження проблем, пов'язаних із конкретними шляхами вдосконалення забезпечення і захисту прав дитини в Україні, особливе місце займає інститут дитячого омбудсмена (або інститут уповноваженого з прав дитини). Цей інститут притаманний для держав з високим рівнем розвитку ювенальної юстиції, для багатьох держав є порівняно новим, а його поступове запровадження в законодавство пов'язане насамперед із європейським правовим досвідом.

Однак, байдужість з боку влади щодо розвитку українського суспільства і породжує таку гостру соціально-демографічну проблему, як поширення соціального сирітства, безпритульність бездоглядність частини дітей. Власне, значна кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі дітей без певного місця проживання, є одним із найбільших викликів незалежній українській державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Декларація про права дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384
2. Декларація про соціальні та правові принципи щодо захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та при їх усиновленні на національному та міжнародному рівнях прийнята резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131
3. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
4. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано Законом України N 135-VI від 06.03.2008) // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_327
5. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано Законом України N 862-VI від 14.01.2009) // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_568
6. Європейська конвенція про усиновлення дітей (ратифіковано Законом України N 3017-VI від 15.02.2011) // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // *Голос України*. – 10 грудня – 2008. – № 236.
8. Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/23145>

9. Конвенції МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_166
10. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.2003 // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.igfm.org.ua/dokumenty/m-zhnarodnii-pakt-pro-ekonom-chn-sots-aln-kulturn-rava?page=7>.
12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_795
13. Конституція України від 28 червня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.
14. Кримінально кодекс України від 05.04.2001 року № 2953-III // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №25-26. – Ст.131.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
17. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. №5464-X // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. – № 2342-IV // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

19. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. – № 2402-III
// [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
20. Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 р. - №107-VI. // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
21. Про зайнятість населення: Закон України від 1 січня 2013 р. - №5067-VI.
// [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
22. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. - №1891-IV. // [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
23. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. - №1276-IV. // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>
24. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995. - № 20/95-ВР // [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
25. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII // [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
26. Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян: Указ Президента України від 29 жовтня 2014 року // [Електронний ресурс] Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>
27. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011 // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/109/2008>

28. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: Указ Президента України від 13 січня 2018 року №5 // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/52018-23462>
29. Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2008 року № 146 [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/146-2008-п>
30. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751 зі змінами від 25 червня 2014 р. № 208 // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2014-%D0%BF>
31. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226 // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF>
32. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. - № 866. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>.
33. Типове положення про дитячий будинок-інтернат: Затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України 02.04.2008 №173 // Офіційник вісник України . – 2008. - №56. – С. 133-140.
34. Айзенберг Б.И. Содержание умственно отсталых детей в психиатрических больницах Польши и пути его улучшения / Б.И. Айзенберг// Дефектология. - 1983. - №4. – С. 32 – 35.
35. Артюшкіна Л.М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт, позбавлених батьків-

- ського піклування [Текст] / Л.М. Артюшкіна // Практична психологія та соціальна робота. - 2004. - №2. - С. 42 – 47.
36. Архип А.А. Психологическое развитие детей, воспитывающихся вне семьи / А.А. Архип. - М.: Педагогика, 1987. – 121 с.
37. Баран А.В. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні: проблеми реалізації та захисту [Текст] / А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту / гол. ред. Б. В. Кіндюк. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - Вип. 1. – С. 5 – 8.
38. Бевз І.М. Дитина в прийомній сім'ї / І. М. Бевз. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
39. Бондаренко В.В. Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у період суспільної і приватної опіки (з ХІХ до ХХ ст.) [Текст] / В. В. Бондаренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - 2012. - № 4. - С. 102 –108.
- 40.Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І. Бородін // Право України. – 2001. – № 12. – С. 32 – 34.
- 41.Браун А. Групповая работа в Великобритании / А. Браун // Практика социальной работы. – Амстердам – Киев: КМА, 1996. – 128 с.
42. Братусь И. Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт / И. Братусь. – К.: Науковий світ, 2001. – 61 с.
43. Брутман В. Социальное сиротство: по пути отчаяния / В. Брутман // Народное образование. – 1994. - № 9 – 10.
44. Булах О.В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Приймна сім'я [Текст] / О. В. Булах // Розумовські зустрічі : збірник наук. праць / гол. ред. В. М. Бойко ; Ін-т законодавства Верх. ради України ; Укр. ін-т національної пам'яті ; Сіверський ін-т регіональних досліджень . - Чернігів : Сіверський центр післядипломної освіти, 2014. - № 1. - С. 97 – 104.

45. Бурлака О. Види соціальної допомоги дітям – сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування [Текст] / Ольга Бурлака // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 11. - С. 89 – 93.
46. Василенко О.М., Троян Р.В. Нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О.М. Василенко, Р.В. Троян // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2015. - №10. – С.5 – 7.
47. Волинець, Л. Соціальні проблеми дитинства в сучасній Україні / Л. Волинець // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 3. - С. 34 – 38.
48. Волкова С. Дітям-сиротам – нашу опіку // С. Волкова / Вісник прокуратури. – 2003. - № 7. - С. 95.
49. Данилюк Л.М. Формування правових, організаційних та фінансових умов для реалізації прав дітей-сиріт на житло [Текст] / Л. М. Данилюк // Імперативи розвитку суспільно-економічних систем в умовах глобалізації. - Чернігів, 2013. - С. 41 – 42.
50. Дейда В. Діти, позбавленні батьківського піклування як феномен соціального сирітства / В.Дейда // Соціальна педагогіка:теорія і практика. – 2006. - № 1. - С. 33 – 37.
51. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект [Текст] / В.Євко // Право України. - 2001. - № 8. - С. 107 – 110.
52. Єрескова Т. В. “Євросирітство” серед студентської молоді: досвід соціального аналізу / Т.В. Єрескова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб.наук. пр. ДонДУУ. – 2010. – Т.ХІ; Вип.145. – С. 395 – 402.
53. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід // В. Закриницька / Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 348 – 349.

54. Карпенко, О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3 – С. 58 – 60.
55. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання [Текст] / О. Карпенко // Право України. - 2001. - № 3. - С. 79 – 81.
56. Качан Л. Від притулків для знайд – до прийомної сім'ї / Л. Качан // Соціальний захист. – 2008. - №2. – С.11.
57. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права(опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 3-є вид., змін. й доп. / М. Кравчук . – Тернопіль: Терно-граф, 2015 . – 480 с.
58. Лахтюк Л. Новостворені форми влаштування дітей-сиріт / Л. Лахтюк // Вісник прокуратури. - 2010. - N 6. - С. 42 – 46.
59. Макійчук Т. Правове забезпечення соціальної підтримки дітей, які не мають належного батьківського піклування, до надання їм юридичного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування / Т. Макійчук // Підприємництво, господарство і право. - 2008. - № 9. - С. 107 – 112.
60. Морозова, С. Правові основи діяльності органів опіки та піклування / Стелла Морозова // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 333 – 337.
61. Нерсесянц В. С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан / В. С. Нерсесянц // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М. : Юрид. лит., 1990. – 60 с.
62. Ноздріна, О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ольга Ноздріна // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / редкол. :

- Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 262 – 271.
63. Олійник А.Ю. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарєв, О. Л. Слісаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
64. Оніщенко Н. Права дитини: піклування сім'ї, стурбованість суспільства, допомога держави, увага науковців [Електронний ресурс] / Наталія Оніщенко, Сергій Сунєгін // Віче. – 2013. – № 17. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3840/>
65. Опольська Н.М. Критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини / Н. М. Опольська // Держава і право. - 2009. - Вип. 46. - С. 70 – 76.
66. Павленко Ю. О. Захист прав дитини: підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю.О. Павленка / Ю.О. Павленко. – Київ : 2014. – 172 с.
67. Полозенко Д.В. Особливості механізму фінансування соціальних послуг в Україні / Д. В. Полозенко, Н. О. Квітко // Фінанси України. - 2010. - № 4. - С. 45 – 52.
68. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Потопахіна Ольга Миколаївна ; Одеська національна юридична академія. - О., 2008. - 20 с.
69. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : монографія / О. М. Потопахіна. – Одеса : Фенікс, 2009. – 204 с.
70. Романовська О.О. Особливості дитячої опіки у Великій Британії / О.О. Романовська // Монографія. – К.: Логос, 2002. – 153 с.
71. Рябцева Н. Освітній рівень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як фактор впливу на формування трудових ресурсів України [Текст] / Н. Рябцева // Україна: аспекти праці. - 2012. - № 1. - С. 20 – 26.

72. Саволайнен В. Право дітей-сиріт на повне державне забезпечення / В. Саволайнен // Наука і суспільство. - 2009. - № 11/12. - С. 33 – 35.
73. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
74. Сковорода Г. Благодний Еродій / Г. Сковорода // Г. Сковорода Вибрані твори. – Х. : Прапор, 2007. – С. 266 – 284.
75. Слюсар Л. Демографічні витоки та наслідки проблеми соціального сирітства в сучасній Україні / Л. Слюсар // Україна: аспекти праці. - 2010. - № 6. - С. 33 – 41.
76. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку // Г. Стасюк / Право України.- 2005. - № 2. – С. 108–111.
77. Толкачова Г.А. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини / Г.А.Толкачова // Часопис Київського університета права. – 2014. - №1. – С.72 – 76.
78. Толкачова Г.А. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: поняття, правова природа та їх класифікація / Г.А.Толкачова // Часопис Київського університета права. – 2015. - №1. – С.65 – 68.
79. Філіпенко Є.П. Забезпечення гарантій прав і свобод неповнолітніх в діяльності органів внутрішніх справ України / Філіпенко Є.П. // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 434 – 438.
80. Філіппенко Є. П. Деякі аспекти діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав дитини / Є. П. Філіппенко // Порушення прав людини: торгівля людьми, гендерне насильство, сексуальна експлуатація дітей : матеріали наук. конф. курсантів і студентів вищих навчальних закладів МВС України (12 грудня 2008 р., м. Кіровоград) / за заг. ред. В. П. Петкова. – Кіровоград : КірЮОІ ХНУВС, 2008. – С. 179 – 181.
81. Філіпішина А. "Якщо є бажання допомогти сироті, не зволікайте з усиновленням" [Текст] : інтерв'ю з заступником директора державного

- Департаменту з усиновлення та захисту прав дитини А. Філіпішиною / А. Філіпішина ; інтерв'ю провела В. Кокіна // Урядовий кур'єр. - 2011. - № 148 (13 серп.). - С. 16 – 17.
82. Харук Т.Я. Становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні / Т.Я. Харук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3.- С. 189 – 192.
83. Ченбай І.В. Сучасний зміст поняття «сирота», «сирітство» // І.В. Ченбай / Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2012 . – № 1. – С. 4 – 11.
84. Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні / Д.Чижов // Підприємництво, господарство і прав. – 2017. - №1. – С. 96 – 100.
85. Шелюг Н. І. З турботою про дітей // Н.І. Шелюг / Соціальний захист. - 2005. - № 3. - С. 41.
86. Шнипко О.С. Модернізація фінансово-організаційних механізмів надання соціальних послуг вразливим категоріям дітей [Текст] / О. С. Шнипко // Фінанси України. - 2013. - № 12. - С. 42 – 52.
87. Ящук Л. Роль територіальної громади в організації протидії соціальному сирітству : історичний аспект / Л.Ящук // Актуальні проблеми державного управління. - 2014. - Вип. 4. - С. 31 – 35.
88. Офіційні дані про кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні / Державна служба статистики // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
89. Paramonov O. Current issues of children rights protection in Ukraine” available at: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermngmt/2012/194_-182_-7.pdf
90. Рішення Козівського районного суду Тернопільської області від 09.11.2017 року по справі № 2/600/25/2017 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70750661>

- 91.Рішення Шумського районного суду Тернопільської області від 22.12.2017 року по справі № № 609/1585/17 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71238270>
92. Рішення Підволочиського міськрайонного суду Тернопільської області від 10.03.2015 року по справі № 2/604/95/15 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43199790>